

dbf

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL,

OSZTÁLYTITKÁR,

III. KÖTET. VIII. SZÁM. 1873.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

AZ ARABOKNÁL.

DR. GOLDZIHNER IGNÁCZTÓL.

— Árs 50 kr. —

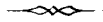
BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGER FERDINÁND, M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(Hoffmann és Molnár.)

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

AZ ARABOKNÁL.

ARAB KUTFŐK NYOMÁN

D^R. GOLDZIHER IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGERFÉLE M. AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS AZ ARABOKNÁL.

(Olvastatott a m. t. akadémia 1873. jan. 7-én tartott ülésén.)

I.

Muhammed vallási alkotása legjelentékenyebb mozzanatainak egyike, — de melyet sem a kultur- sem a vallástörténet nem emel ki eléggé, — azon kosmopolitikus eszme, mely tanainak legközvetlenebb kifolyása és melynek kifejezése által a keleti és közelebről az arab világot gyökerestül reformálta. Mi volt az arab nép az iszlám fellépése előtt? Csupa kisebb nagyobb törzsekből álló, és csak a közös nyelv és a közös mekkai szentély által bizonyos laza egységbe fűzött néphalmaz; a törzsek mindegyike csak saját különérdekeit hordta szívében, anélkül hogy mindnyájukat valami közös eszme kötötte volna egybe. Ezen közös eszmét Muhammed ébreszté bennük legelőször: az iszlám volt az.

Rendesen azon nézet uralkodik — és ezt Renan hozta divatba — hogy az arab prophéta vallási alkotása által a sémi genius leghívebb kifejezője volt. Ezt tagadni merném. Muhammed, az arabok sémi kultusainak reformátora, azon nézetek helyébe, melyeket mint sémi nép birtak, tökéletesen új és az arabok közt hallatlan tételeket állított, és így egyenesen megtörte azt, a mit földie mint sémiiek vallottak. ¹⁾ De nem törhetett tökéletesen szokásaival

¹⁾ Muhammed előtt tisztább monotheisticus eszméket az arabok közt csak ritkán hirdetett vagy vallott valaki; az arab történetírók névszerint említik fel ezen kivételes szellemi embereket. E szerint alig

és nézeteivel azon körnek, melynek tanítására és meggyőzésére irányult törekvése. Neki természetesen érdekében állott, azt hitetni el véreivel, hogy ő semmi újat nem mond, és hogy csak a régi igaz vallást állítja helyre — de a kritika ezen mesterfogással számolói nem köteles.

A monotheismuson kívül, azon eszme, melynek kimondása által merev ellentétbe helyezkedett a sémi világnézettel általában és az arabbal különösen, azon kosmopolitikus világnézet, melynek sorsa a következő lapokban fog bennünket foglakodtatni. A sémieket politikai tekintetben jellemzi az exclusivitás egy jókora adaga; a származás, a genealogia a politikában épen úgy mint a társadalmi életben a leglényegesebb tekintetek közé tartoznak. A Genesis X. fejezete, az úgynevezett nemzetiségi tábla (Völker-tafel), hol az emberek legelőször osztatnak fel származásuk szerint, és hol legelőször találkozunk azon nézettel, hogy az emberek egy része — a sémi és a japheti származásuk — előkelőbb annak egy másik részénél, a châmitáknál, valamint azon nagy nyomaték, mely ezen fölötté fontos történeti okmányban az egyes népek „családjaik, nyelveik, és nemzetségeik“ szerinti felosztására fektettetik: csupán csak a sémi népek említett szempontjából érthető át annak egész lényege szerint.

A hébereknél a sémi exclusivitás nem annyira társadalmi tekintetekben mint inkább a nemzetközi viszonyokban jelentkezett — oly pont, mely mint ezen előadás keretébe nem tartozó, itt csak röviden érinthető. Az exclusivitás társadalmi következményei azonban sehol sem lépnek annyira előtérbe mint az araboknak iszlám előtti történetében. Minden törzs a másíknak természetes ellensége; az arab történet említett része nem egyéb mint az arab törzsek egy-

helyeselhető azon eszme, melyet legújában Ewald mondott ki egy értekezésében (Ueber die geschichtliche Folge der semitischen Sprachen. Göttingen 1871 p. 61): „Nun ist aber unverkennbar, dass „Muhammeds Auftreten und Wirken selbst nur der letzte und gewaltigste „Schwung einer lange fortgesetzten grossen geistigen Bewegung war, „welche sich von der übrigen Welt bis zum Schlusse völlig unbeachtet „in jenen weiten Wüsten vollzog.“

másközi háborúinak jegyzőkönyve.¹⁾ Ha a héberek a többi nagy népek irányában kiváló szerepet tulajdonítottak önmaguknak, úgy az arabok tovább mentek; az előbb-revalóság kérdését ugyan az egész arab faj javára döntötték el, de aztán megint egyes törzsek között nem szüntek meg ugyanazon kérdést feszegetni, és ebbeli szűkkeblű nézeteiknek költeményeikben kifejezést adni. Különösen az éjszaki és déli törzsek (Kahtán és Adnán ivadékai) törekedtek egymást gúnyolni, és az ethnographiai elsőbbséget egymástól megtagadni.²⁾ Látkörük sokkal szűkebb volt, és egyéb népekkel sokkal ritkábban jöttek érintkezésbe, semhogy ezen nemzetiségi követeléseket egészen idegen származású fajok ellenében emelhették volna. Innen érthető, hogy az iszlám előtti arabság tudományai között a genealogia tudománya nagy szerepet viselt, mert épen ezen tudományból merítették azon anyagot és azon adatokat, melyekre az egyes törzsek alapíták követeléseiket.

Az iszlám által háttérbe szorult az arabok nemzeti oldala. Muhammed küldetését kiterjeszté az általa ismert világ valamennyi népeire, és azon példátlan siker által, mely törekvését és közvetlen utódaiét koronáza, azt vitte ki, hogy az iszlám tartományaiban nem szóltak sem arabról, sem perzsáról, sem tatárról; hanem szóltak muhammedánról. Az arab nyelv nagy szerepe az iszlámot valló valamennyi néptörzs között, bizonyos egyöntetűséget kölcsönzött ezen hatalmas néptömegnek, mely daczára annak, hogy sémi, altaji és indogermán elemekből állott, mégis

¹⁾ Az arab törzsek egymáshoz viszonyát igen csinosan írja le Kremer: *Geschichte der herrschenden Ideen des Islam* (Leipzig 1868) p. 342—350. Muhammedet igen találóan nevezi „Arabia Cavourjának“ (u. o. 348. l.)

²⁾ Ezen vetélkedés az arabokat Spanyolországba is elkísérte, hol sokféle egyenetlenségnek volt oka az arab hódítók között. L. egy nevezetes példát al-Makkarínál II. kötet. 14 lap. Ugyanott a 19 lapon említettik, hogy azon egyenetlenség, melyet Spanyolországban Abu-l-Chatár szított az éjszaki és déli származású arabok között, oly harcznak szolgáltatott okot, „melynek párja sem keleten sem nyugaton nem fordult elő soha. Odáig ment a dolog, hogy fegyvereiket eldobták, egymás hajába kaptak és egymást pofozták“.

China határától a Középtengerig, Mekkától a négerrekig egy nagy eszmében találkozott. Ez az eszmék egyesítő hatalma. Ezáltal törte meg Muhammed az arab particularismust. Küldetését ő egyetemesnek, az egész emberiséget átötölőnek vélte; nem az arabok próphétájaként akar feltűnni, hanem a világ arabajku próphétájaként. Ha népéről (أُمَّتِي) szól, nem véreire, hanem hűveire gondol. „Engem küldött Alláh a fehérekhez és feketékhez egyaránt“ így jellemzi hatáskörének terjedelmét. „Az igazhívők“ így szól egy traditionalis mondatban „testvérek, kiknek vére tökéletesen egyenlő; ők uralkodnak egyaránt azok fölött, kik kívülök vagynak“. Egykor, így beszéli Muhammed egy életírója, egy aethióp ember lép be a próphétához, és így szól hozzá: Ime, ti arabok felülmultok minket minden tekintetben; alakra nézve szebbek, színre nézve csinosabbak vagytok nálunk; titeket méltatott Alláh arra, hogy próphétát ébreszsen közületek. Mit gondolsz? ha hiszek benned és abban, mit hirdetsz, helyet foglalhatok-e aethióp létemre az igazhittű arabokkal együtt a paradicsomban? „Természetesen, felel a próphéta, sőt tündökölni fog az igazhittű aethiópnek fehér testszine annyira, hogy ezer évnyi út távolságára is reá ismernek“. ¹⁾ A feketék, kik az arabok által rendesen mint rabszolgák alkalmaztattak, Muhammed ily nézetei által az új tan erős támászává lettek. Irántuk való rokonszenve mintegy ellensúlyul szolgált azon lenézés ellen, melyel az ősei nemességével büszkélkedő tősgyökeres arab mágnás déli szomszédai irányában viseltetett. Némelykor nem csekély ostentatióval mutatta ki Muhammed saját magaviselete által azt, hogy az ő birodalmában megszűnt a származás jogczimén bitorolt előbbrevalóság, és ilyenkor rendesen a fekete faj egyik példányán tüntette ki azon oppositíót, melybe az arabok particularismusa ellen lépni szándékozott. „Mindenkor — így szól egy traditio — él a földön hét kegyes ember, kiknek kedvéért Alláh fenn-

والذي نفسى بيده إذْه ليرى بياض الأسود في الجنة
 مِنْ مَسِيرَةِ الْفِ عَامٍ

tartja a világot; ha ők nem léteznének, romba dőlne a föld lakosai bünci miatt, és elpusztulna minden, mi rajta van. ¹⁾“ Chalâl, ibn Hureira nevében azt beszéli az említett tradícióval kapcsolatban: Egykor így szólt hozzám Allâh prophétája: „Lásd! ezen ajtón fog belépni hozzám egy férfiú, kiből egyikét látandod azon hét férfiúnak, kiknek a világ fennállását köszöni“, és belépett egy aethiop, kire reámutatván Muhammed így szólt: „Őt véltem“. ²⁾

Ha meggondoljuk, hogy mily nagy szerepet viseltek az aethiópok az iszlám első idejében; hogy országukban vendégszerető fogadtatásra és biztos menhelyre találtak Muhammed üldözött apostolai a dölyfös arabok engesztelhetlen dühe előtt; hogy Muhammed legelső társai között, mely dúsan van képviselve a fekete aethiópok hű faja; ha végre még egyéb érintkezési pontot veszünk szemügyre, mely az ifjú iszlámot az aethióp néppel összeköttetésbe hozta: ³⁾ — akkor nem fogjuk feltűnőnek találni, hogy Muhammed min-

¹⁾ Ellenben a talmud Proverb. X. v. 28-hoz azt jegyzi meg: אמר ר' יוחנן אפילו בשביל צדיק אחד השולם מתקיים שנאמר וצדיק יסוד עולם Jômâ fol. 38, b.

²⁾ Lipcsei egyetemi könyvtár, Ref. 357. sz. a.) قال لى رسول الله صلعم يدخل على من هذا الباب احد من السبعة الذين يدفع الله عن اهل الارض بهم فاذا حبسنى قد طلع فقال هو هذا

³⁾ Valamint azt is, hogy az aethiópok a keresztyén valláshoz tartoztak. Az arab nemzetiségi elbizakodottság az iszlám első idejében sokkal kisebb mértékben hozatott érvényre keresztyének irányában mint később, midőn már inkább vallási türelmetlenség mint nemzetiségi exclusivitas forgott fenn. Nagyon érdekes ezen tekintetben azon tapasztalás, hogy a keletrómai birodalom háborúja alkalmával a persák ellen, a muhammedán arabok rokonszenve a római birodalom mellett volt, míg a pogány araboké a persák mellett. L. Durrat-al-ğawwâs p. ١٧٣ ذلك ان المسلمين كانوا يحبون ان تظهر الروم على فارس لانهم اهل كتاب وكان المشركون يميلون الى اهل فارس لانهم اهل اوثان v. ö. még al-Beidawî-t II. p. ١٠٢

den alkalmat felhasználta arra, hogy híveinek szívére kösse, miszerint az ő rendszere nem ismer kiváltságos fajokat, nem ismer oly kiváltságokat, melyek csupán földrajzi és genealogicus körülményekben találják alapjukat. — Legtisztább és legnyomatékosabb kifejezését nyerte Muhammed ezen meggyőződése és tana, egy nevezetes beszédében, melyet azon alkalomból mondott el, midőn halála előtt híveitől búcsút venne. E beszédét, mely szintén csak a traditióból és nem a koránból ismeretes, így zárja be: „Ó emberek! Ime Alláh eltávolította tőletek a gáhillíjja (tudatlanság, hitetlenség korszaka) hireskedését és származásra vonatkozó pöffeszkedést. Mindnyájan Ádámtól származtok, Ádám pedig porból vette eredetét. Az arab nem bir semmiféle előbbrevalósággal a nem-arab fölött; csak az Alláhban való hit mértékadó“. ¹⁾ Sőt mi több, Muhammed azon meggyőződésben élt, hogy csupán csak azért oszlik szét az egy szülőpártól származó emberiség különféle néptörzsekre: hogy az emberek ezen tüneményből azon tanulságos következtetést vonják le, miszerint semmi körülmény az egész emberiség együvértartozását nem zavarhatja meg. Magában a koránban félreérthetlen szavakban ad ezen eszmének kifejezést: „Ó emberek — ugymond isten nevében — mi teremtettünk titeket férfitől és nőtől, és csináltunk belőletek népfajokat és törzseket: miszerint egymás irányában elismerjétek, hogy köztetek a legnemesebb az, ki a legistenfélőbb“. ²⁾ Nöldeke ezen vershez azon megjegyzést fűzi: „Es ist sicher äusserst schwer zu bestimmen, auf wen gerade ein Vers gehe, der einen der Hauptcharakterzüge aller echten Araber betrifft, den Stolz oder die Eitelkeit auf ihren Stamm“ ³⁾; de ha összefüggésbe hozzuk ezen verset Muhammednek egyéb a koránban és azon kívül a traditióban fennmaradt mondataival, nevezetesen bucsúbeszédének imént idéztem zárszavával: akkor nem fogjuk szükségesnek találni, hogy a kérdéses korán-

¹⁾ A szöveget lásd a függelékben. II.

²⁾ Sura XLIX v. 13.

³⁾ Nöldeke Tivadar, Geschichte des Qoráns. (Göttingen 1860)

vers valami specialis alkalomra vonatkozzék, mint Nöldeke akarja egy pár arab commentátor nyomán.¹⁾ Általános polemianak fogjuk tartani az arab törzsek particularismusa ellen. Egészen a mi felfogásunkkal megegyezőleg értelmezi a kérdéses verset maga egy arab exegeta, al-Beidâwî.²⁾ A szóban forgó eszme azonfelül nincsen elszigetelve a korán ezen egy helyén; a józan exegeta viszhangját még a korán egyéb helyein is fel fogja találni.³⁾ Muhammed a prophetismus egyik feladatakép fogta fel ezen eszme való-sítását, azt tudniillik, hogy ott, hol fellép, a rideg politikai particularismus jegét megtörje és egy általánosabb, egyete-mesebb világnézetet állítson a kizárólagos szükkeblűség helyébe. „Az emberek — ugymond — egy nép valának (de később szétváltak), és küldötte Alláh a próphétákat mint intőket és hirdetőket és kinyilatkoztatta általuk a könyvet, hogy ítéljen az emberek között azon dolgokat illetőleg, melyekért szétváltak egymástól; nem ágaztak szét az emberek közül azok, kikhez a könyv küldetett, miután a világos jelek érkeztek hozzájuk, más okból mint csupán gyűlölségből.”⁴⁾

Ezen koránhelyeket csak azon összefüggés méltányo-lása után értjük át egészen, mely köztük és a muhamme-dán traditio már idézett és még azokon kívül felhozható helyei között létezik. A traditio mondatai még jellemzőb-bek mint azok, melyeket magából a koránból hoztunk fel.

1) N. azt állítja, hogy az említett vers mindjárt Mekka meghódi-tása után mondatott el és a Kureisíták elbizakodottsága ellen irányul.

2) Beidhawii Commentarius in Coranum ed Fleischer II p. 279

3) Sura V v. 53; X v. 20; XI v. 120; XVI v. 95; XXXIII v. 54.

4) Sura II. v. 209. Kiemelem, hogy értelmezésem ellentmond a

szókásos exegesisnek. Én úgy fordítottam, mintha **إِلَّا** közvetlenül **بَعِيًّا**-ra vonatkoznék (igy: **وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ الَّذِينَ اوتوه مِن بَعْدِ** **إِلَّا** **بَعِيًّا** **بَيْنَهُمْ** (ما جاءتهم البيئات إلا بعياً بينهم); másként minden magyarázat elferdíti a vers józan értelmét. Nem tartom lehetetlennek, hogy a szer-

kesztés alkalmával az **إِلَّا** szócska más helyre jutott, mint a mely azt joggal megilleti. Hisz maguk az arab koránmagyarázók is elősorolják a koránhelyek egész rakását, melyek csak szóáttétel után magyarázhatók helyesen!

Ugy gondolom, nem lesz fölösleges, ha a hagyományból még egy-két jelentékeny mondattal egészítem ki az eddieket. „Ne szidjátok — ugymond Muhammed — a perzsát, mert a ki szidja őt, azon boszút vesz Alláh a földi és túlvilági életben.“¹⁾

Az arab nézet szerint az emberiség felosztatik: arabokra, nem-arabokra, és pártfogoltakra (azaz olyan idegen származásuakra, kiket valamely arab törzs maga közé felvett).²⁾ Épen úgy mint Muhammed az arab és ágam közti különbséget megsemmisítette, épen úgy mondta ki a harmadik rend, a موالى, egyenjogusítását a patricius arabbal: „A pártfogolási viszony épen olyan mint a vérrokonságból származó“³⁾, „A nép pártfogoltja közüle való“⁴⁾, és ezen elvek szerint nemcsak egyenlő jogokkal, hanem egyenlő kötelességekkel is bir a szabad arab emberrel.⁵⁾ Ugyanazon nézetnek adott Muhammed kifejezést, midőn az Egyiptom meghódítására készülő híveinek szívére kötötte, hogy az Egyiptom lakosait ne nézzék le, mert ők is dicsekedhetnek nemes származásukkal.⁶⁾

1) Der vertraute Gefährte des Einsamen von at-Ta'álibî, ed. Flügel (Wien 1822) Nr. 313 لَا تَسْبُوا فَارِسًا فَمَا سَبَّهَ أَحَدٌ إِلَّا أَنْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُ عَاجِلًا وَأَجَلًا

2) ibid. p. 266 Nr. 310 النَّاسُ ثَلَاثَةٌ اصْنَانُ عَرَبٍ وَعَجْمٌ وَمَوْلَى
Az arabok szerint: a maulát nem szabad nemesnek nevezni, hanem cselszövének: وَلَا يَقُولُونَ لِلْمَوْلَى كَرِيمٌ وَلَا حَسِيبٌ وَأَتَمَّا يَقُولُونَ لَهُ فَارَةٌ

3) الْوَالَاءُ كُفْمَةٌ كُلُّهُمْ النَّسَبُ

4) مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْهُمْ

5) at-Ta'álibî ibid.

6) Jâkût geographiai szótára s. v. الْعَرَبُ I p. 304, 4
إِذَا افْتَحْتُمْ مِصْرَ فَاللَّهُ فِي أَهْلِ الدِّمَّةِ أَهْلُ الْمَدْرَةِ
السُّودَاءَ وَلِلنَّجْمِ الْجَعَادِ فَإِنَّ لَهُمْ نَسَبًا وَصَهْرًا

Ezen szempontból kiindulva, könnyű magyarázatát fogjuk fellelni Muhammed egy igen nevezetes nézetének, mely által az összes arab szellemmel homlokegyenest ellenkező helyzetbe jutott. Már kiemeltük, hogy a régi, azaz az iszlámelőtti arabok egyik legkedveltebb tudománya volt a genealogia. Őseiről, a menyire csak lehet, számot adni, ez volt a régi keleti, de nevezetesen a sémi embernek egy kiváló törekvése. És ez igen természetes. Hisz ősei számától és nemességétől függ saját egyéni értéke és becse. Innét magyarázható, hogy az Ó-Testamentomban is oly nagy fontosságú szerepet visznek a genealogiai kimutatások, és hogy a fogságból visszatérő zsidók is első gondjukként tekintették, Babylonból magukkal hozni a hazába genealogiai feljegyzéseiket és származási kimutatásaikat.¹⁾ A régi egyiptusok is hasonló gonddal jegyezték fel genealogiai kimutatásaikat, a miről az Egyiptom keleti sivatagjában talált hieroglyphemlék tesz tanuságot, hol Ranumhet építész huszonnégy generációig számlálja elő őseit, míg ősanyjáig, Nofratmu asszonyig ér.²⁾

Az arabok közt a genealogia már az iszlám előtt divott mint tudomány és az iszlám után nagy irodalmi fontosságot vívott ki maga számára. Legnevezetesebb képviselői: Ibn-al-Kelbî, Sa'îd b. al Muşajjab, Dağfal-annassâba, Abû 'Ubeida, kik a régi tradíció útján megőrzött adatokat gyűjték egybe. A genealogicus könyvek czimeiből is kitűnik, hogy nemcsak pusztán adatokkal foglalkoztak, hanem hogy az egyes törzsek kiválóságának és előbbrevalóságának kiemelése legelső feladataik közé tartozott; mert már a czimekben is: كتاب فضائل azaz: „N. törzs kiválóságainak könyve“ olvasható³⁾ vagy كتاب مفاخرة الحج

¹⁾ Nehemja VII. 5 ספר היחש V. ö. Josephus Flavius, Contra Apionem I. 7.

²⁾ Lepsius. The Chronology of the Egyptians; (angol kivonat) a Letters from Egypt, Ethiopia etc. függeléke. ford. Leonore and Joanna Horner (London 1853) p. 458.

³⁾ Abu-l-Bachtarî, Hârûn ar-Rasîd kortársá, az összes فضائل-t gyűjté egybe كتاب الفضائل الكبير című művében. Fihrist al 'Ulûm ed. Flügel (Lipscse 1872) I p. 100, 22.

azaz: „N. törzs dicsekvése“ sat.¹⁾. A genealogiai tudományhoz tartozott továbbá a فضائل-nak (kivalóság) megfelelőleg a مثالب, azaz a törzsek gáncsolása, mely irodalomágnak legfőbb képviselője ‘Allân as-Su‘ûbî, ki Hârûn-ar-Rasîd idejében élt, és az összes مثالب azaz a törzsek egymásközi gáncsolódásait egy nagy könyvben كتاب الميدان في المثالب²⁾ gyűjté össze, melyben nem tisztán objectiv gyűjtő volt, hanem subjectiv érzelmeinek is adott kifejezést. — Nagyon nevezetes, hogy sokszor ezen genealogok, kik más emberek nemzetiségi törzsfáját bolygatták, maguk épen legkevésbé dicsekedhettek a származás nemesiségével; tán ép ezért akartak más emberek nemességén is mindenféle hiányt felfedezni. „Abû ‘Ubeidához, a híres genealoghoz“ — így tudósít Ibn Nedîm³⁾ — „egykor így szólt egyik társa: Te az embereket sorra előszámolod és nemességüket bolygatod; hát az isten szerelméért, ugyan mondd meg nekem, ki volt a te apád és honnét származott ő? Erre a genealog: „Engem apám arról tudósított, hogy öreg apám még zsidó volt Bâgerwânban.“ Ezen nyílt vallomása által a nemzetiségi tiszta származás szigorú ellenőrzője csak nevetségessé akarta tenni azon előítéletet, melynek kiaknázására épült az ő saját hírneve.

Muhammed kosmopolitikus eszméivel nem fért össze egy oly tudomány művelése, mely, ha a gyakorlati életben annak eredményei és elvei irányadók maradnak, utjában áll az ő eszméi győzelmének az arabok között. „A ki a

¹⁾ Fihrist l. c. p. 104, 14. — 127, 15 كتاب مفاخرة العرب
ومنافرة القبائل في النسب

²⁾ ibid. p. 105 v. ö. ibid. p. 137, 8, hol Abû Husein Muhammed ad-Dîmartî munkája: كتاب مثالب ثقيف وسائر العرب említették.

³⁾ Fihrist l. c. p. 11 11 قال رَجُلٌ لابي عبيدة يابى
عبيدة قد ذكرت الناس وطعنت في انسابهم فبانه الا
عرفتني من كان ابوك وما اصله فقال حدثني ابي ان
اباه كان يهودياً باجروان

gáhilijsa korszakából való őseit dicsekvőleg számítja fel¹⁾ ugymond egy tradíciómondásban „annak hányjátok szemére (szószerint: azt marjátok meg) apja gyalázatát.“¹⁾ Egy másik helyen így szól: „A genealogia oly tudomány, melynek ismerete mit sem használ, és nemtudása mitsem árt“, tehát egy szóval haszontalan valami. Többszörösen hazug embereknek nevezi a genealogokat, és nem tűri különösen, hogy a népek különböző származásáról szóljanak hivei. Ibn Chaldûn²⁾, azon kevés muhammedán történetírók egyike, kikre a kritikus melléknevet lehet alkalmazni, nagyszerű munkája II. kötetének elején igen töri fejét azon, hogy a Muhammednek tulajdonított mondatokat egyeztesse ki a későbbi praxissal, mely a genealogia tudományának igen előkelő helyet juttat a tudományok sorában.

De azok szerint, a miket kimutattam, nem mondható feltűnőnek Muhammed viszonya a genealogia tudományához. Igen természetesnek találom, hogy azon ember, ki nem ismer el tekintetbe veendőnek másféle származási viszonyt, mint azt, mely mindnyájunkat a bibliai paradicsom lakóira vezet vissza, mondom hogy ezen ember veszélyesnek és saját irányával összeférhetlennek mondja azon tudományt, mely a törzsek és nemzetiségeknek egymás irányában érvényesített büszkélkedését istápolja. Hogy a későbbi iszlámot a genealogia tekintetében más elv gyakorlatában tapasztaljuk, az nem zavarja a kérdéses tradíció mondatok authenticus voltát.

¹⁾ Cod. Lugd. Batav. Warner Nr. 597 fol. 134. من اعترى

باعتزآء الجاهليّة فاعصرو بهن ابية

²⁾ A szöveget lásd a Függelékben: II. — Megjegyzendő, hogy a későbbi praxis a genealogiát tiszteletbeli helyére visszahelyezte, és eljárását Muhammednek egy mondatával igazolta, melynek azonban szintén meg van a tendenciája. A chalifátusban léteztek a mi statistikai államhivatalainknak megfelelő genealogicus hivatalok, melyek berendezéséről lásd al-Mâwerdî, Constitutiones politicae. ed. Enger (Bonn 1843) p. 144—147

II.

Muhammed utódai azonban nem fogták fel tökéletesen a próphéta eszméit; hanem, mint az iszlám története ezer bizonyítékkal mutatja, csak egyoldalulag érvényesítették azokat. Ők az iszlám uralma alá került népeket azáltal akarták egygyé tenni, hogy elnyomták minden az arabon kívüli nemzetiségeket. E szerint Muhammed eszményei csak annyiban valósultak, hogy a nemzetiségi különbség megszűnt a politikai életben szerepet játszani az iszlám hívei között; de másfelől a nemzetiségi eszme maga nem tűnt el. Muhammedán és arab körülbelül egybevágó fogalmakká váltak¹⁾, elősegítve azon népek öntudatlansága által, melyek között az iszlám terjeszkedett.

Ezen népek nem bírták becsülni azon kincset, melyet nemzeti létükben bírtak, és miután már lemondottak róla, későn ébredt bennük tudata annak, hogy mit áldoztak fel — miért?

De nem szabad másrésről tagadnunk, hogy Muhammed utódai éppen úgy mint kortársai között találkozzunk a nemzetiségi tolerancia és elismerés legszebb jeleivel. — Az ágám (nem-arab) megszűnt gúnynév lenni²⁾; sőt annak tapasztalata, hogy a nem-arab elemek képviselik a muhammedán társadalomban a tudományt és finom műveltséget, ők lévén az irodalom főművelői és különösen magának az arab philológiának legnagyobb előmozdítói³⁾ és a theologiai tudományok legjelesebb képviselői azon szellemi mozgékonyaságnál és ruganyosságnál fogva, mely őket oly előnyösen különbözteti meg a tulajdonképeni arab embertől, az elismerés leplezetlen kifejezésére ösztönözték az arabok legelőkelőbbjeit.

¹⁾ Lásd: Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern I. füzet 3. lap (jegyzet).

²⁾ Ellenben v. ö. Ibn Arabšah Fâkihah al chulafâ ed. Freytag (Bonn 1832) p. ۲۲۹, ۹ **ولا ينسب ولا يحسب ولا يعجبها عجزيا لا يحسب ولا ينسب** azaz: a nem-arab nem dicsekedhetik sem személyes érdemekkel sem pedig nemes származással.

³⁾ L. éppen említett munkámat I. c.

Muhammed közvetlen utóda Abû Bekr ugy látszik legjobban fogta föl köztük a tanító eszméit. „Egykor — így szól a traditio — Muhammed azt álmodta, hogy ő utána egy fekete színű juhokból álló nyáj indul, melyet megint fehér juhok követik oly nagy számmal, hogy a fekete juhok egészen elenyésznek a fehérek sokasága mellett. „Mit jelent ez álmom?“ kérdé Abu Bekr-től. „A feketék — ugymond ez — az arabok; a fehérek a nem-arabok, kik amazok után fognak az iszlámra áttérni, oly számmal, hogy az arab nemzetiség egészen elvész mellettük.“¹⁾ ‘Omar, a muhamedanizmus ezen erőteljes kifejezése, ám-bár műveletlen formában, de mégis közel járt Muhammed elveihez.²⁾ Suleimân b. ‘Abd-al-Melik, egy példás jószívűségű fejedelem, kit az utókor „a jószág kulcsának“ (miftâh- al-cheir) nevezett el (megh. 99 h.), a persák érdemei méltánylásának igen praecis és félreérthetetlen kifejezését adta, midőn így szólt: „Csodálnunk kell ezen persákat;

ورأى النبي صلعم في منامه
 كأنه ردفه عنم سوذ فردفتها عنم بيض مايرى السوذ
 فيها لكثرتها فآخبر النبي عم بذلك ابا بكر فقال السوذ
 العرب يسلمون والبيض الحجم يسلمون بعدهم حتى ما
 يرى فيها العرب لكثرتهم.

Az utolsó szót, mely Flügel kiadásában így hangzik لَشَرَّ تِهِمْ és így van fordítva „wegen ihrer Schlechtigkeit“ jónak láttam لَكثرتهم-mé emendálni (= sokaságuk miatt); mert Flügel felfogása épen ellenkezőjét fejezi ki annak, mit az egész összefüggés szerint várhatunk.

²⁾ Helyén van itt kiemelni, mily helyesen fogta fel Voltaire Omar jellemét épen a mi tárgyunk tekintetében, a midőn e szókat mondhatja el vele:

Die Sterblichen sind gleich, nicht die Geburt,
 Die Tugend nur macht allen Unterschied.
 Doch Geister giebs begünstiget vom Himmel
 Die durch sich selbst sind, alles sind und nichts
 Den Ahnen schuldig.

(Göthe: Mahomet I. felvon. 3. jelen.)

midőn ők birták a hatalmat, nem szorultak mi reánk, arabokra; most midőn mi uralkodunk ő fölöttük, mi nem lehetünk el nélkülök; minden dologban, még saját anyanyelvünk elsajátításában is reájuk szorulunk¹⁾, mit az arab irodalomtörténet bőven erősít.

De mint mondtam, minél inkább terjeszkedett a muhammedán hatalom Ázsiában és Afrikában és minél tágabbá vált Muhammed vallásának birodalma: annál inkább fejlődött az oly rendszerré, melyben az arab nemzetiség, ámbár nem voltak benne feltalálhatók azon értelmi tényezők, melyek a persa elem fölé emelhették volna, elnyomta politikai önállóságával együtt nemzetiségét is azon népeknek, melyek önként vagy a kard erejének engedve, akár valósággal, akár csak külsőleg alávetették magukat a muhammedán kettős credonak. Az iszlám ámbár eredetileg nem akar propaganda lenni az arab nemzetiség mellett, mégis ilyenre nőtte ki magát a művelt persa elem rovására.

Van-e fényesebb bizonyíték arra nézve, hogy az iszlám későbbi fejlődésében tökéletesen odahagyta az alapító irányát, mint az, hogy egy különben társainál sokkal szabadelvűebb imâm²⁾ Abû Hanîfa, kinek iskolája és egyházjogi rendszere az oszmán birodalomban is uralkodóvá vált, a gízjára nézve (türelemadó) azt határozza, hogy azt arab embertől még akkor sem szabad követelni, ha nem is lépett volna az iszlámra³⁾, ámbár Muhammed nyíltan kijelenti, hogy az iszlámon belül az arab nemzetiségnek mint ilyennek semmi joga különös kiváltságokra és kivételes kedvezményekre? Vagy idézhetnék-e világosabb tanu- jelet az iszlám arabjainak nemzetiségi türelmetlenségére nézve, mint Zijâd nyilatkozatát, melyet al-Ahnaf irányá-

1) at-Ta'âlîbî ibid.

2) Lásd Palgrave, Essays on Eastern Questions (London 1872): Islamisme in Levant I.

3) al-Mâwerdî Constitutiones politicae ed. Enger p. ۲۴۸ واخذها

ابو حَنِيفَةَ مِنْ عَبَدَةِ الْاَوْثَانِ اِذَا كَانُوا عَجَبًا وَلَمْ يَأْخُذْهَا
مِنْهُمْ اِذَا كَانُوا عَرَبًا

ban tett, miszerint neki az volna kedvezés eszménye, hogy a vörösök (persák) felét megölje, másik felét pedig csak azért kimélje meg, hogy a vásártól ne maradjon el azon haszon, melyet a vállalkozó persa a kereskedő szellemű arabnak hajthat? ¹⁾

De a persa és egyéb nem-arab elem sem türte ellentállás nélkül az arabok részéről tapasztalt elnyomást. Ellentállásukat vallási schismák álczájába burkolták, és az iráni elem visszahatását egy fősgyökeres arab ember személyéhez fűzték: 'Alí-éhoz. Rég ismert dolog, hogy azon sokszorosan feltűnt és mindég ismétlődő vallásos mozgalmak, melyek eleinte csak az egyszerű sí'izmus-ból kiindulva, később az incarnatio eszméje körül csoportosulnak, nem jeleznek egyebet mint az árya elem visszahatását az iszlám arabismusa ellen. Az indogermán ember vallásos érzelmeinek a pusztá prophetismus nem nyújt kielégítést; az indogerman genius pantheisticus iránya, mint azt az e körbe tartozó vallások története eléggé bizonyítja és mint azt újabb időben Burnouf Emil újból kiemelte ²⁾, az incarnatio feltevése felé hajlik. És midőn az irániak között időről időre újból és újból az imámféle tanok és az incarnatio eszméjéből kiinduló felekezetek minden üldözés és elnyomás daczára léptek elő: ez nem volt egyéb, mint az iranismus visszahatása az arabismus által gyakorolt nemzeti túlsúly ellenében. Bâbek hívei, a Karmáthok, Iszmailiták, Mezdakiták, Jeziditák sat. a persa nép közt mindig lappangó iráni

¹⁾ At-Tašalibî I c. Nr. 315. أرى هذه الحمراء قد كثرت وكأني أنظر إلى وثبة منهم على العرب وعلى السلطان وقد رأيت أن اقتل شظرا وأدع شظرا لاقامة السوق وعمارة الطرق. A persák néha fehéreknek neveztetnek arab írónál, más-kor vörösöknek ⁹⁰حمر, mely kifejezés sokszor a fehér-rel felváltva fordul elő, a mint ezt különösen Harîrî Durrat al-gavvâs; ed. Thorbecke p. 138 emeli ki.

²⁾ La science des religions. Paris 1872.

visszahatás egyes jelentékenyebb kitöréseit jelezték, és inkább nemzeti jelentőséggel bírnak, mint vallással; utóbbit Chwolsohn állítja, ki ezen vallásrendszereket mint a régi pogányság maradványait fogja fel.¹⁾

Egyébüttl a nemzeti visszahatás a chârigiták felekezetében lelte támaszát, mely ámbár oppositíója nem tisztán nemzeti jellegű, mint az arab chalifatus elleni oppositíó szívesen felkaroltatott azon körök által, hol a nemzetiségi öntudat kifejezésére egy ellenzéki testülethez való szegődés mulhatlan szükségletként mutatkozott. Kremer Alfred szellemdús munkájában²⁾ azon eszmét állítja föl, hogy a régi babyloni birodalom lakói azért voltak utalva az imámféle tanokra, mert ősidőktől fogva földmivelő nép lévén, mindig despoticus államformáknak voltak alávetve, mely kormányformát most az iszlámon belül a nem kevésbé szolgálélekekhez forduló felekezetek³⁾ érvényesítették; míg másrésről a charigita tanok az éjszakafrikai berber törzsek nomád életmódja által nevelt életnézeteknek kedvezett.

Ezen igen szépen kigondolt megkülönböztetést azonban a történelem nem igazolja. Maga Kremer adja elő könyve egy későbbi fejezetében a sí'ismus és imamismus terjedését az éjszakafrikai törzsek között. Másrésről, ha Kremer a régi Babylon lakosainak „aramaeus származásában“ leli a sí'ismus keletkezésének magyarázatát, ezzel már annyiban sem érthetünk egyet, mert nézetünk szerint, melyet röviden kifejtettünk a fentebbiekben, az imâmita tanokat az indogerman genius visszahatására kell visszavezetni.

Az iráni elem az arabismus ellen még egy másik, nem kevésbé jelentékeny módon gyakorolt hatalmas reactiót.

¹⁾ Die Ssabier und der Ssabismus. (St. Petersburg 1856.) I. p. 284—296.

²⁾ Geschichte der herrschenden Ideen des Islams (Leipzig 1868) p. 362.

³⁾ „Einer also verkommenen Bevölkerung mussten die shiytischen Lehren mit ihrem starren Legitimitätsprincipe, mit ihrer Vergötterung der Nachkommen Alys als etwas ganz naturgemässes erscheinen“ ibid.

A schismaticus visszahatás által a nemzeti czélzat nem jutott közvetlen kifejezésre; de jutott ilyenre egy rendszer megalapítása által, melynek alapeszméje épen az volt: hogy az arabs nemzeti követelések tökéletesen jogtalanok; azon állításuk, hogy nekik jutott minden egyéb nemzetiség előtt egy kiváló világtörténeti hivatás és küldetés, tökéletesen alaptalan. Azon iskola, melyben ezen nézetek tápláltattak, *Šu‘ûbijjának*, azaz körülbelül: nemzetiségi pártnak vagy *Ahl-at-tasvija*, azaz: az egyenjoguság vallói, neveztetett. Mikor lépett fel ezen iskola legelőszőr; ki volt alapítója? azt egész pontossággal meghatározni nem lehet. De annyit tudhatunk, hogy ezen pártnak szilárd megalakulása és fénykora az iszlám harmadik századába (a keresztyén számítás szerint a kilencedik századba) esik. Nyomait visszavezethetjük ugyan az iszlám két első századain keresztül egészen annak keletkezéseig; mert már Muhammed korában említették *An-Nađr b. al Hârit*, ki valószínűleg persa befolyás által ösztönöztette Muhammednek a sémi mythológiából kölcsönzött elbeszélései ellenében a persák hősmondáit, *Rustem* és *Isfendiár* történeteit hozta fel, mely merészsége életébe is került a szegény persakedvelőnek.¹⁾ A koráncommentátorok szerint ő reá vonatkoznának Muhammed e szavai: „Vannak emberek, kik hiú történeteket vásárolnak, hogy másokat Allâh utjáról tévutra vezessenek.“²⁾ — Ide tartoznak még a régibb időkbeli az „ágam kitünőségeiről“ (*فضائل العجم* vagy *مفاخر*) című munkák szerzői, kik közül egy névtelen *مفاخر العجم*-szerzőjén kívül³⁾ még a fennt már felhozott genealogot *Abû Übeidâ t* akarom említeni.⁴⁾ *Jûnus b. Ĥabib*’ről is, a nevezetes

1) *al-Beidâwî* II p. 111 44. Nevezetessé vált a persa mythologia ezen martyrja növéreinek gyászkölteménye a martyr halála fölött l. *Ibn Challikân* V p. 109 Nr. 501; *Hamâsa* p. 449. *Mâwerdî* l. c. p. 22v

2) *Sura XXXI* v. 5.

3) *Flügel*. *Grammatische Schulen der Araber* p. 34. *Fihrist* I. p. 42.

4) *Fihrist* I p. 54.

grammatikusról, ki a hígra 185. évében halt meg, azt beszélék, hogy persa származását mindig dicsekvőleg említette volna fel.¹⁾ A šu'ubijja körön kívül felhozható még Sa'íd b. Ĥumeid, b. Bachtikân, ki azzal dicsekedett, hogy régi persa törzsből származik, és kinek művei közt említettik egy ily czimü is: „A persák kitünősége az arabok fölött és dicsekedésük“.²⁾ Maga az említett Šu'ubijja-iskola azonban különösen a tudománykedvelő Barmekidák körében élő tudósok között alapult meg; tehát a harmadik században.

Eddig nem igen birhattunk tájékozottsággal ezen művelődéstörténeti szempontból fontos iskola körül. Csak Hammer-Purgstall irt 1848-ban róluk egy nem igen alapos czikket³⁾, melyben azonban az iskola történetéről s képviselőiről semmit sem mond. Miután Ibn an-Nadîm Fihrist-al-'Ulûm czimü nagyfontosságú munkája a boldogult Flügel kiadása által hozzáférhetővé vált, ezen kérdés körül is lehet némi felvilágosítást szerezni; magam is ezen munka tanulmányozásának köszönöm abbeli tudomásomat, hogy kik voltak az iskola főképviselei? A munkában tudniillik felemlítettnek 'Allân as-Šu'ûbî, ki mint híres genealog és **مئال**-ismerő élt a Barmekidák körében⁴⁾; Sahl b. Hârûn Ma'mûn chalifa könyvtárnoka, egy persa származású tudós és költő, az arab faj nagy ellensége, ki ezen gyűlöletéből eredt több könyvet irt⁵⁾; Muhammed b. al-Leit̄ al-Ĥaĥîb, ki iranophilája által pártfogóinak

¹⁾ Flügel l. c. p. ۳۶.

²⁾ Fihrist I p. ۱۲۳ kétszer. Ibn Ĥalikân IV p. ۳۳. A munka kétféle czim alatt idéztetik a felhozott két kutfőben, először: **كتاب فضل العرب على** aztán: **انتصاف العرب من العجم** **العجم واغترها.**

³⁾ Ueber die Menschenklasse, welche von den Arabern „Schoubije“ genannt wird. (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Classe I. kötet [1848] p. 330 kk.,

⁴⁾ Fihrist I p. ۱۰۵.

⁵⁾ ibid. I p. ۱۳۰.

haragját vonta magára ¹⁾); törzsfáját Darius királyra vezette vissza. Mindezekről azt mondja szerzőnk, hogy Su'úbiták voltak. Ezen adatokból következtettem azon korra, melyet mint a Su'úbijja virágzási korszakát említettem. Meghatározásom mellett szól az is, hogy — mint később látni fogjuk — a 276-ban meghalt Ibn Kuteiba irodalmi polemiába bocsátkozott a nevezett iskolával, és hogy ennek képviselői az említett tudós érveit megczáfolták. Szükséges tehát, hogy a Su'úbijja-iskola egykoru volt legyen Ibu Kuteibával. Megemlítendő még az is, hogy mint a kutfőkből kitűnik ²⁾ a su'úbijja-iskola csakis ezen egy században virágzott, később pedig mint rendszeres iskola nem fordul elő a muhammedán irodalomban.

Nézzük már most, miben állott röviden a Su'úbijja vagy Tasvija-iskola tulajdonképeni tana. — Három részre oszthatók azon nézetek, melyekkel az arab nemzetiség fanatikus tömjénezői ellen kikeltek.

A) Mindenekelőtt azt törekedtek bebizonyítani, hogy az iszlám valódi szelleménél fogva a muhammedán hívek körén belül nem lehet szó a származásra hivatkozó nemeségről. Ennek bebizonyítására felhozzák Muhammed tanai-ból a legcsattanósabb mondatokat ³⁾, melyeket azonban azok szerint, mit ezen értekezés I. fejezetében mutattam ki, még sokszorosan ki lehet egészíteni. Vannak ugyan a Muhammednek tulajdonított mondatok közt olyanok is, melyek az arab nemzetiség fanatikusai szempontjából a származásra hivatkozó nemesség követeléseit helyeselni látszanak. Így pl. ha Muhammed azt mondja: „Ha a népnek nemese jó hozzátok, tiszteljétek őt rangja szerint“, „Legyetek elnézéssel a tekintélylyel bíró férfiak hibái irányában“;

¹⁾ Fihrist l. c. **دارا بن دارا الملك**. Ide tartozik még **Bâh Abû 'Abd allâh**, egy bagdadi államtitkár, ki ily czimü művet irt: **كتاب التَّوْشِيحِ وَالتَّرْشِيحِ فِي بَعْضِ التَّسْوِيَةِ** *ibid.* p. 129.

²⁾ L. a IV. Függelékét.

³⁾ L. Függelék I, a.

vagy ha Muhammed K̄ais b. 'Âşimot az „arabok urának“ nevezi¹⁾. De, szólnak a ű'ûbiták, ily mondatoknak és nyilatkozatoknak egészen más az értelme: „Mi nem tagadjuk azt, hogy az emberek közt különbség létezik, és hogy egymást kitünőségre felülmulják; nem tagadjuk, hogy létezik ur és szolga, nemes és nem nemes²⁾; hanem a mi véleményünk az, hogy az embereknek nemesség szerinti különfélesége nem támaszkodhatik az illetők őseire és származására, hanem egyedül tetteiktől és tulajdonságaiktól, valamint lelkük nemességétől és törekvéseik céljától függ.“ Ily értelemben kell felfogni Muhammednek a nemességre vonatkozó nyilatkozatait.³⁾ Ily értelemben nyilatkoztak maguk az arabok között is azok, kik ámbár nemes ősökre dicsekvőleg mutathattak volna, mégsem keresték nemességüket ezen körülményben, hanem nyíltan kimondják: hogy saját tetteikben pillantják azon jogczimeket, melyeknél fogva embertársaik tiszteletét kívánják.⁴⁾ Többek közt egy költő így szól: „Ámbár a mi elődeink nemesek voltak, mégsem támaszkodunk a származásra; hanem építünk miként építettek elődeink⁵⁾, és cselekedjük azt, a mit ők cselekedtek.“

Hasonló értelemben nyilatkoztak az iszlám első hivei és költői: „'Isâm lelke e tette 'Isâmot urrá — szól egy költő — „az tanítja őt arra, hogyan kell a harcban támadást intézni és előlépni, általa vált tekintélyes királylyá“. „Az én vagyonom“ szól egy másik „az én eszem, és törekvésemben áll nemességem, nem vagyok én sem maulá, sem

1) Függelék I, b.

2) Hammer e hely fordításában félreérti az arab szöveget és jelentésének épen ellenkezőjét tulajdonítja neki: „Wir läugnen die Verschiedenheit der Menschen und den Vorzug der Einen vor den Anderen; es gibt keinen Herrn und keinen der von Natur aus einem Herrn unterworfen, keinen Edeln und keinen Geadelten (! sic, مشروف)“. Sitzungsberichte I. c. p. 337.

3) Függelék I, a.

4) L. az idézett költeményeket a függelékben I. c. és fordításukat, Hammer-nél I. c. p. 337.

5) Hammer I. c. p. 338 e helyet így fordítja: „Wir wissen wie sie schirmten vor Gefahren“, a miről az egész költeményben szó sincsen.

„arab; ha más ember másra hivatkozik, úgy én lelkem „műveltségére hivatkozom“. „Az ember nemessége“ szölt Mohammed, „vagyonában, vallásában és lelkének szépségében áll“. „Ha vagyonod van“ szölt 'Omar b. 'Abd-al 'Azîz, „akkor vannak őseid; ha vallásod van, van nemességed.“¹⁾ Nem kell csodálkozni azon, hogy ez utóbbi mondatokban a pénzaristokratia elve épen akkor mondatik ki, midőn a származás szerinti nemesség tagadtatik. A vagyon szerzése az araboknál nem járhatott merészség, harcokbani bátorság és hősiesség nélkül; innen van, hogy annak birtoka a birtokos személyes kitünősége mellett tanuskodik.

B) Másodszor, a sú'ûbüjja-iskola annak bebizonyításával foglalkozik, hogy ha egyáltalában véve lehetne szó egyes nemzetiségekről, melyek genealogiájuknál fogva nagyobb kitüntetésre méltók, mint az emberiség többi része: úgy bizonyosan épen az arab nem volna az, melyet ezen kivételes állás illetné. — Ha pillantást vetünk azon érvekre, melyeket az arabok követeléseik mellett fel szoktak hozni, úgy igen sok valóban neveltséges pontra fogunk akadni. Ibn-al Kalbî például azon tiz jeles tulajdonság közt, melyekkel csupán csak az arabok dicsekedhetnek, felemlíti azt is, hogy csak az arabok választják el féselkedés alkalmával hajukat, csak ők piszkálják fogaikat, csak ők kurtítják bajuszukat, ha nagyra talál nőni, csak ők vágják meg körmeiket és még több ily dolgot.²⁾ Mások ily alkalmommal reflectálnak az arabok állítólagos szellemi tulajdonságaira is. Ibn-al Muķaffa' — így beszéli Abû-l 'Ajnâ al Hâsimî — egykor több társával találkozott és következő kérdést veté fel: „Melyik a legeszesebb a föld valamennyi népe között?“ Ezen kérdésre — folytatja tudósítónk — bámulva nézett egyikünk a másikra. Azt gondolván, hogy a kérdező saját persa származására gondol, a persát mondtuk a világ legeszesebb népének. „Nem úgy“, viszonzá Ibn-al Muķaffa'; „a persák ugyan sokáig uralkodtak a világ egy nagy része fölött, és sok népet hódítottak hatal-

¹⁾ Függelék I, c.

²⁾ al-'Ikd-al Farîd bécsi kézirat I 172 recto.

muk alá, de semmit nem találtak fel eszközkel, és a szellemi téren soha kezdeményezők nem voltak.“ „Hát akkor a görögök“ szólánk mi. „Azok sem“ felelte kérdezőnk, „mert ők csak művészetekben tüntek ki.“ Most a chinaiakat hoztuk fel; de kérdezőnk nekik csak felületes szellemdússágot akart tulajdonítani. Midőn az indusokat hoztuk fel, egyoldalú bölcsészeknek nevezte őket; az aethiópokat sem ismerte el, midőn ezen népet véltük a világ legeszebbikeként felhozhatni, sőt Alláh teremtményei között a legeslegrosszabbnak mondta őket; a törököket pedig ragadozó kutyáknak nevezte. „Hásim törzse“ úgymond, „a legnemeesebb, ha egyes kiváló embereit veszszük tekintetbe; mi pedig (az arabok összesége) a kitünők nagy számára nézve vagyunk a legkiválóbbak.“¹⁾

A šú'ûbijja-iskola ezen pontra nézve másképp vélekedik. „A nem-arabok közül — úgymond szószólójuk²⁾ — a föld bármely részén voltak királyok, kik annak számos országát hatalmuk által egybegyűjték; voltak városaik, melyeket uralmuk által egybekapcsoltak³⁾; törvényeik, melyek szerint ítélték; bölcsészeti rendszereik, melyeket ők gondoltak ki; találmányaik, melyeket ők hoztak létre, mind segédeszközökből, mind pedig művészetekből állók; így pl. ők találták fel a finom szövetek készítését, és ez a találmányok leghiresebbike; ők találták fel a sakk- és egyéb játékokat; ő nekik köszönjük a görög bölcsészeket, kik a mindenség lényege és a törvények fölött elmélkedtek; nekik köszönjük az asztrolábot, mely eszköz által a csillagokat lehet felmérni és a távolságok ismeretéhez lehet jutni, a sphaerák körmozgásairól⁴⁾ számot adni és a napfogyatkozást megismerni. Mindezekből az araboknak semmi sem jutott. Nem volt nekik uralmuk, mely a föld különféle helyégeit egy hatalom alá gyűjtötte, legtávolesőbb részeit

¹⁾ ibid. I fol. 173.

²⁾ Függlék I, a.

³⁾ Hammer l. c. 335, ki ezen egész darabot fölötte hanyagon fordította: „Die Nichtaraber haben auf der Oberfläche der ganzen Erde Städte erbaut, Herrscher und Philosophen hervorgebracht“.

⁴⁾ Hammer l. c. egészen helytelenül: den Umkreis der Himmel.

egybekapcsolta volna, mely megtörte volna az igazságtalanokat és véget vetett volna az esztelenek hatalmának; nem volt nekik semmi felmutatható eredményök valami művészetben, sem maradandó művök a bölcsészetben, ha eltekintünk a költészettől, melyben azonban túltettek rajtok a nem-arabok. Mert a görögök birtak csudálatos költeményekkel, melyek szabályos mérték szerint készítették. Mi tehát az, mivel az arabok a nem-arabok ellenében dicsekednek? Hiszen ők nem egyebek mint ordító farkasok és száguldozó vadak, mert egyikük felfalja a másikat és egyikük ellenségeskedik a másik ellen.“ Természetesen az arab nemzetiség fanatikusai ily szemrehányásokat, különösen az arab költészet ily meggyalázását el nem tűrhették. Az arabophilok egy nagy szószólója, Ibn Fâris, egy nevezetes munkájában ¹⁾ egy egész fejezetet szentel azon állítás bebizonyításának, mely ellen ű'ûbita szerzőnk oly szenvedélyesen száll sikra. ²⁾ „Csak az arab nyelv“ — mert a nyelv sajátosságaira alapítja Ibn Fâris az arabok első szerepét a kulturtörténetben — „bir oly eszközökkel, melyek által a „beszéd világossá és minden félreértést kizáróvá válik . . . „Oly emberek, kiknek állításaiba nem szabad bizni, azt „állítják ugyan, hogy a bölcsészek (görögök) is birtak ily „nyelvtani eszközökkel; ily tudósításokra azonban nem szabad hajtanunk. Azon emberek, kik ilyes dolgokat állítanak, eleinte igazhitűséget színleltek, úgy hogy bizalmunk „folytán tudósaink könyveiből sokfélét kölcsönözhettek, a „mit aztán — miután egyes szavakat elferdítettek — oly „népre vezettek vissza, melynek neve a történelemben „aligha ismeretes, és oly nyelvvel bíró, melynek kifejezései „annyira éktelenek, hogy igazhitű ember szája alig ejtheti „ki azt. Azt is állítják, hogy ezen népnek van költészete;

¹⁾ فقه اللغة. Minthogy ezen munkáról egy épen tollam alatt levő dolgozatban bővebben értekezem, azért itt csak a legszükségesebbekre szorítkozom.

²⁾ باب ما اقتصت به العرب من العلوم الجليلة.
As-Suju'f, Muzhîr (Bûlâkî nyomtatvány) I p. 155.

„de midőn mi költeményeit elolvastuk, azt találtuk, hogy „azokban semmi jelentékeny dolog nincsen, sem pedig „külső kellem vagy jóra való mérték. Csak az arabnak van „felemlítésre méltó költészete sat.“ Ha tekintetbe vesszük, hogy Ibn Fâris a muhammedán számítás szerint a IV. században élt, akkor ezen egész nyilatkozatát a még friss emlékezetben élő šu‘ûbijja-iskola elleni polemiának tekinthetjük.

Az arabok főképen törzsrendszerükből eredő családi fegyelemükkel büszkélkedtek. Könnyen érthető tehát, hogy a šu‘ûbijja-iskola arra fordította figyelmét, miszerint ezen állításukból eredő követeléseiket czáfolják meg. Erre nézve azon laza és gondtalan fegyelemre mutattak reá, melyet a régi arab világ legkiválóbb hősei nejeikre nézve gyakoroltak. Csak az arab költőket kellett vizsgálniok, hogy egész tövisfüzérét gyűjthessék ama példákra, melyek felhozása által az araboknak családi életükre és e szerint tiszta, mocskotalan származásukra vonatkozó dicsekvését megczáfolhassák. Felhozzák pl. ‘Antarât, ki így szólítja meg nejét: ¹⁾

إِنَّ الرِّجَالَ لَهُمِ إِلَيْكَ وَسِيلَةٌ * إِنَّ يَأْخُذُوكَ تَكْحَلِي وَتَحْصَبِي
وَأَنَا أَمْرٌ إِنْ يَأْخُذُونِي عَنْوَةً * أَقْرَبُنَّ لِي شِدَّةَ الرِّكَابِ وَأَجْنَبِ
وَيَكُونُ مَرْكَبَكَ الْقَعُودُ وَحَلَّةٌ * وَأَبْنُ النَّمَامَةِ عِنْدَ ذَلِكَ مَرْكَبِي

„Akármely férfit könnyű szerrel közelíthet hozzád; ha elfognak téged, te kendőzöd és fested szemedet és arczodat;

„Én pedig oly ember vagyok, ki ha erővel elragadnak is, megerősítem a kengyelvasat és távolba szököm;

„Mig én gyorstevén tova nyargalok, addig te kis tevécskén ülsz és lebontod nyergét.“

Azaz: te szívesen engeded át magadat azon férfiaknak, kik elfognak téged, sőt mesterséges szépítés által tettségüket hajhászod, mig engem még erőszakosan sem kerithetnek birtokukba. — Vagy mily fényt vet az arab családi életre azon vers, melyet al Hâriith b. ‘Amr-al Kindî

¹⁾ Al-‘Ikd al-Farîd. (Bécsi kézirat) I fol. 189 recto.

mondott el, midőn maga neje szemérmetlenül vallotta be neki, hogy fogságba kerülvén, Habûla, a 'Gassânbeli, meggyalázta női becsületét:

„Minden nőnek, még akkor is, ha szeretetének jeleit mutatta volna neked, frigye nagy szerencsétlenség;

„Valóban az, ki hitet ad a nőknek Hind esete után, ha szerelmet hizelegnek, — megcsalt tudatlan ő:

كُلُّ أَثْنَى وَإِنْ بَدَا لَكَ مِنْهَا * آيَةُ الْوَدِّ عَهْدَهَا حَيْتُغُورُ
إِنْ مِنْ غَرَّةِ النَّسَاءِ بَوَدِّ * نَعَدَ هِنْدٍ لِجَاهِلٍ مَعْرُورًا

Ilyen és az általam használt kutfőben még egyéb példákkal szaporított mutatványok által az arab költészetből, jogosan vélték gyanusítani az arab faj ellenségei az arab nők állhatatos erényét, és következésképen magoknak az araboknak tiszta származását. Másrésztől reámutattak a šu'ûbiták az arab társadalomban divatos azon körülményre, hogy valamely felszabadított rabszolga,

azáltal hogy a törzs مَوَالِي-jává válik, a törzs közé vegyülhet házasság útján. Nem lehet tehát szó a törzsek tisztaságáról, midőn oly sok idegen elem vegyülhetett közejük. Ezen véleménynek Buğeir költő adott kifejezést egy kis költeményében, melynek egy részét a „Függelék“ III. száma alatt közöltem az al 'Ikd al farid nyomán.

De a šu'ûbija-iskola a genealogiát tekintve még tovább megyen. Feltéve t. i. hogy a tiszta és idegen elemekkel vegyületlen származást csakugyan nem lehetne megtagadni az arabok törzseitől, még ez esetben sem jogosultak követeléseik. Mert in ultima analysi származásukat Ismaélra, Abrahamnak Hâgar utáni fiára vezetik vissza. De ki volt Hâgar? Abraham rabszolganője. Izsák pedig, a nem-arabok egyik ősapja²⁾ szabad embernek, szabad anyától született; mi joggal dicsekedtek tehát ti, arabok, nemes származásoddal?³⁾ Innen érthető az is, hogy az arab nemzetiség

1) ibid.

2) A görögöket is tőle származtatják némelyek, Ibn Badr ūn p. ۴۷.

3) Függelék I, a vége felé.

ellenségei sokszor azon szerepet, melyet az iszlám bibliai legendái Ismaelnék tulajdonítanak, Izsákra ruházzák át; mert őt tekintik ősapjuknak az arabok Ismaelja ellenében. A Genesis XXII. elbeszélte történetre nézve pl. a muhammedán legenda Ismaélt csempészi be Izsák helyébe ¹⁾. Az iszlám persa elemei saját aspirációik indokolására Izsákra ruházzák ismét azon áldozati szerepet, melyet az arab elem megvont tőle; úgy hogy a muhammedán theológiában nagy vitás ponttá fejlődött ki azon kérdés, ki a tulajdonképeni ذبيح (áldozott)? Ismaél-e vagy pedig Izsák? — Abrahámtól való származásukat a persa elemek még egy másik körülmény által is törekedtek megerősíteni. Tudva van, hogy az arabok mily legendákat fűznek a Zemzem forrásához; azt mondván, hogy ez azon forrás, melyet isten csudálatos módon mutatott meg a gyermek Ismaelnék, midőn a sivatagban elhagyatva és szomj által gyötörtetve hevert. A Zemzem az iszlámban a Mekkába való bucsujárások alkalmával nagy szerepet játszik. A persák nem tűrhették azt, hogy a Zemzem mondája által az iszlám egy nevezetes ritusa tiszta arab, mert Ismaél személye körül csoportosuló, jelleget öltön. Mit tettek tehát? Hozzá költöttek az Ismaél mondája helyett egy tiszta persa jellegű mondát és Sabur, régi persa király, személyével hozták összeköttetésbe. Egy másik monda szerint, melyben a persák abrahamidicus jellege közvetlenül kiemeltetik, és melyet Mas'ûdî ²⁾ közöl, a persák még az iszlám felvétele előtt zarándokoltak volna Abraham tiszteletére ezen szent forráshoz; egy szokás, melyet legutószor Sâsân b. Bâbek gyakorolt légyen ³⁾.

¹⁾ Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner* (Frankfurt a. M. 1845) p. 87.

²⁾ *Les prairies d'or* II p. ۱۴۸—۹. v. 6. Kazwinî I. p. ۱۹۹. Dozy: *De Israeliten te Mekka* (Haarlem 1864) p. 150, egészen felforgatja a tények valódi állását, midőn azt teszi fel, hogy a persa ókorba visszanyúló adatokat magok az arabok költötték volna azon célból, hogy a Zemzem tekintélye annál szilárdabb lábbon álljon.

³⁾ *Jâkût* II p. ۹۴۱. Másrésről az arabok is költöttek mondákat, melyek szerint a persák között egyes kiváló emberek régtől fogva isteni inspiráció útján jutottak volna azon meggyőződéshez, hogy az arab elem

Ezen példákból is láthatjuk, mily hatalmas tényező a nemzeti érzület a mondák megalkotásában, és mily nagy tere van a tendentious mondaátalkotásnak akkor, ha a nemzeti féltékenység a régi mondában egy ellenséges elem támpontját félti. Mert világos, hogy az idéztem két esetben a persa verzió az iszlám legendáinak arab (azaz ismáiliticus) jellegét akarja eloszlatni.

De az, mire az arabok mindenenk fölött alapították nemzeti követeléseiket, azon körülményben áll, hogy közülök támadt Alláh legnagyobb próphétája, Mohammed a propheták pecsétje. „Ha pedig azt gondolnátok“, felelnek erre a šu’ûbiták¹⁾, „hogy a prophetismusra alapíthatjátok dicsekvéseket, akkor mi a próphétáknak nagyobb számát mutatjuk fel. Hiszen a próphéták valamennyien ágámok (nem-arabok) voltak, és csakis négy támadt a ti nemzetségtékéből: Hûd, Šâlih, Ismâ’il és Muhammed; köztünk támadtak másrésről a világ kiválasztottjai, Adam és Noë, ők, kik azon gyökerek, melyekből az egész emberség szétágazott. Mi vagyunk tehát a gyökér, ti pedig az ágak, ti csak egy kis ágacska vagytok a belölünk eredt lombozatban. Szóljatok már most, mit akartok és emeljetez még ezután is követeléseket.“

C) Harmadik sorban a šu’ûbijja azt akarta bebizonyítani, hogy ha az ősök történeti multja csakugyan okot szolgáltat az utódok nemzeti büszkélkedésére és jogczimet azon követelésüknek, hogy a népek között elsőséggel és kiválósággal birjanak: úgy bizonyára a nem-arabok azok, kik ily követelésekkel felléphetnének: „Nem-arabok voltak a föld régi hatalmas királyai, a Pharaók, a Nimródok, az Amalekek, a Chosruk és a Kaisárok. Van-e más nemzetnek Salamonja, ki, mint a korán beszéli, alávetette hatalma alá az embereket, a gínneket, a madarakat és a szeleket? ő közlünk való férfi volt. Volt-e az araboknak Nagy Sándoruk, ki az egész világ fölött uralkodott,

diadalmaskodni fog az iráni fölött. I. egy példát Ibn Badrounnál, *Commentaire historique* s at. p. ۳۴.

¹⁾ Függelék I, a.

kinek hatalma nap keltétől nap nyugtáig ért, és ki egy gátot emelt vasból a föld kellő közepe táján, mely gát mögé oly sok népet zárt, hogy sokaságra nézve ezek felülmulják a világ többi embereit, a mint a korábban mondva van: „míg szabadon bocsáttatik Jâgûg és Mâgûg, kik minden völgyben sűrögnek“, mely vers nyíltan reámutat végtelen sokaságukra. Nincs ember, ki annyi emléket hagyott hátra a földön mint ő (N. Sándor); ha nem hagyott volna hátra mást, mint az alexandriai világító tornyot, melynek alapja a tenger fenekére épült és melynek tetejére egy oly tükör vagyon alkalmazva, hol a tenger színe tükröződik vissza: (már az is tanuságául szolgálna az ő nagyszerű alkotásainak). De közülünk valók még India királyai is, kiknek egyike a következő levelet intézte ‘Omar b. ‘Abd-al Azîz-hoz¹⁾: „A királyok királyától, ki ezer király fia, és kinek neje ezer király lánya²⁾, kinek istállóiban ezer elefánt vagyon, kinek birodalmát két folyó „szeli által³⁾, melyek partjain az aloë, a kokus, a buzér „és a kámphor terem, melynek illata tizenkét mértföldre „terjed — az arabok királyához, ki nem társit isten mellé „semmi lényt. Azt kívánom, hogy küldj nekem egy embert, ki az iszlámban oktatna engem és törvényeit magyarázná nekem. Béke veled.“

D) Az előadottakból állanak a sû‘ûbija-iskola részéről indult támadások az arab nemzetiség ellen. Az említettekben azt látjuk, hogy ők az arab fajnak ellenébe állítják az egész nem-arab világot, tekintet nélkül az utóbbinak nemzetiségek szerinti különféleségére. Adam és Abraham épen úgy mint N. Sándor, a görögök épen úgy mint az indusok az ő embereik; mert csak az őket elnyomó Ismaeliták ellen fordul szenvedélyük.⁴⁾

1) Egy igen kegyes chalífa a Mu‘awijja családból.

2) Hammer l. c. p. 334 hibásan: „in seinem Frauengemache tausend Königstöchter“.

3) t. i. az Indus és a Ganges.

4) Ide tartozik aztán még különösen a فضائل الحكم czimű egész irodalom. Felemlitem, hogy mint al-Makkarî tudósításánál fogva (II. k. 57 lap, 5) tudom, a IV. muh. században Spanyolországban egy

De az arab nemzetiség tömjénezői nem túrték nyugodtan az ily nyomós és a történelem tanúságára támaszkodó támadásokat.

Megczáfolásukra Ibn Kuteiba, a híres tudós, vállalkozott.

Mielőtt ezen tudós álláspontját érinteném, még egy bibliographiai nehézségről akarok említést tenni, melyre ez alkalommal bukkantam. Kutfóm szerint Ibu Kuteiba czáfolata egy ily czimű munkájában fordul elő: **في فضائل العرب** „az arabok kitünőségeiről.“ A könyvszek, első sorban Hagî Chalfa, mitsem tudnak Ibn Kuteiba ily czimű munkájáról; sőt, mi több, Ibn-an-Nadîm a szóban forgó tudósnak: **كتاب التّسوية بين العرب والعجم** (1) czimű könyvéről szól, miből az tűnnék ki, hogy Ibn Kuteiba a sú'úbijja párt szellemében irt egy könyvet. De lehetséges, hogy a két czim ugyanazon egy könyvre vonatkozik, úgy hogy az utóbbi czim azt jelentené, hogy Ibn Kuteiba az illető könyvben a „teszviye“ (egyenjogusítás) álláspontját megtámadja.

Ibn Kuteiba czáfolatában a következő álláspontot foglalja el. Reá mutatván Muhammednek állítólag a nemesség igazolását czélba vevő nyilatkozataira, így folytatja elveinek körvonalozását: „Az arabok így szóltak: Az emberek mindaddig boldogságban élnek, a míg köztünk különbségek léteznek (2); a mint pedig mindnyájan egyenlökké válnak elvesznek. Azaz: míg az emberek közt vannak nemesek, kitünők, addig jól megyen dolguk; ha pedig mindnyájan egyenlő ranguak, elvesznek. Kitünik ennek igazsága abból

كتاب الاستظهار, Hábîb nevü tudós munkát irt ily czimmal **كتاب الاستظهار** **والمغالبة على من انكر فضائل الصّقالبه**, melyben a Şakáliba (itt nem szlávok mint rendesen, hanem a spanyol uralkodók testőrei között található idegenek) kitünőségét tagadó arab tudósokat czáfolja.

1) Fihrist I p. 78.

2) Függelék I, b.

3) Hammer p. 336 egészen helytelenül így fordítja ezen helyet: „Die Menschen wählen immer das Ausgezeichnete, denn wenn sie gleich wären, würden sie zu Grunde gehen.“

is, hogy az arabok, ha valamely törzset gyalázni akartak, így szóltak: mindnyájan egyenlők mint a szamar fogai. Hogyan is volna lehetséges, hogy az emberek kitünő tulajdonságaikra nézve mindnyájan egyenlők legyenek? Hiszen egy egyetlen embernek tagjai és izei is különböznek egymástól rangra nézve, úgy hogy egyikük előkelőbb mint a másik. A fő ugyanis nemesebb a test többi részeinél, a benne lakoló észtehetség¹⁾ és a benne központosuló öt érzéknél fogva. A szív — így szólnak az arabok — a test parancsnoka, a többi tagok közt vannak urak és szolgák.²⁾

A šu'ûbiták helyesen jegyzik meg Ibn Kuteibáról, hogy ugyanazon könyvében ellentmond önönmagának. Mert azon munkáját, melyben az arab nemzetiség mellett lándzsát tör, így fejezi be: „A legigazságosabb nézet szerintem az, hogy az emberek mindnyájan egy atyától és egy anyától származnak, hogy porból teremtettek és porrá lesznek ismét. Ugyanazon uton jönnek a világra, melyen az ember üritéseit végzi; ez tehát azon törzsfa, melyre származásuk visszavezethető, és mely az okos embereket visszatartja attól, hogy apáikkal dicsekedjenek és büszkélkedjenek. Végre Allához térnek vissza mindnyájan; a mi aztán véget vet minden genealogiának és hiúvá teszi a származás nemességét, hanem ha nemessége Alláh félelmében áll, és büszkesége abban, hogy Alláh parancsait teljesíti.³⁾

¹⁾ Valjon az észtehetség a főben vagy a szívben lakik-e? vitás pont az arab tudósok közt, de legnagyobb része a szív javára dönti el a kérdést támaszkodván a Koránra, mely így szól: „és szívüket (elzárta isten), hogy ne gondolkodjanak“. L. Cod. Ref. Nr. 260 fol. 14 recto. Sefînet Râgîb (Konstináp. nyomtatv.) p. ۲۰۲, hol hosszás értekezés található e tárgyról. — Egy régi arab költő szerint (Nöldeke Beiträge zur Gesch. der altarab. Poesie p. 186) a ész a bordák között (azaz a szívben) nyugszik **والعقل بين أضلعكم**. A rabbik is felvetették e kérdést. Jalkût Mislê §. 929 **היכן היא החכמה מצויה** "א כראש וישאומרים כלב V. ö. Genes. rabba sect. 46. **ימול מן הלב אינוחושב**. — Ibn Ezra Deuteronom. VI. 5 **הלב כנוי לרוח המשכלת**

²⁾ Ezen nézet a mystikusok mikro- és makrokosmosában nagy szerepet játszik.

³⁾ Függetlék I, c.

Ez csakugyan olyan nyilatkozat, mely mellett érthetlenné válik azon szerep, melyet Ibu Kuteiba a sú'úbijja ellenségei között foglal el.

* * *

A sú'úbijja állításaira és Ibn Kuteiba czáfolatára nézve főként főül szolgált szerzőnek Ibn 'Abdi Rabbihi: „al 'Ikd al farîd“ czimű munkája¹⁾; egy nagy fontosságú munka, melynek kincsei eddig fájdalom, az orientalisták által nem aknáztattak ki. Csak Fresnel-ről tudom, hogy e munkát nagyobb mérvben használta; belőle vonta a „Lettres sur l'histoire des Arabes“ czimű munkájának anyagát. A sú'úbijjára vonatkozó részét a nagyérdemű Hammer-Purgstall fordította le kivonatban a fentemlített helyen; de e fordítás sok hiányban szenved, melyek egy részére ezen fejezethez irt jegyzeteimben reá mutattam. A szöveg, a bécsi udvari könyvtár kézírata szerint, ez értekezésem szövegmellékletei között jelenik meg legelőször.

Azok közül, kik a sú'úbijja ellen polemice léptek fel Ibn Kuteibán kívül, fent már kiemeltem Ibn Fârist (lásd a 25. lapon); ibn an-Nedîm szerint felhozom még al-Ġahmî²⁾, ki al-Mutawakkil chalifa idejében élt és egy ily czimű munkát irt: **كتاب الابتصار في الرّبي على الشّعور بيّة**. Végül még megemlítem az-Zamachšarî (megh. 538 Hígra), a híres grammatikust és lexikographot, ki nevezte-

¹⁾ Lásd e munka jellemzését általában Flügel-nél (Arabische, türkische und persische Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I. kötet 325 l.) Mondhatni, hogy Ibn 'Abdi Rabbihi nagyszerű munkája a kiadatlan arab adab munkák között a legnevezetesebb és leginkább érdemelne meg nyilvánoságra bocsáttatást. A szerző Spanyolországba való volt (szül. 246-ban H.) egy kairawáni tudós azt rója fel a munkának hiányul, hogy a szerző nem ragadta meg az alkalmat földieinek kidicsérésére (L. al-Maġġarî II. köt. 109 lap, hol a munka pusztán **كتاب العقد**-nek neveztetik, mi Flügel állítását — ugyanott 2. jegyz. — igazolja). Szerző egyik ellensége e jeles munkát ironice **hagymagyökérnek** csúfolta (ugyanott 100 lap).

²⁾ Fihrist I, p. 112.

tes arab grammatikája bevezetésében, hálát mond istennek, hogy arab philologussá tette őt, hogy lelkébe oltotta az arab faj melletti szenvedélyét, és megóvta őt attól, hogy a šu'ûbijja felekezetéhez tartozzék.¹⁾

Mindezekből kitünik az is, mennyire hálózta körül az arab nemzetiségi fanatizmus magukat a persa muhammedánokat. Mert az-Zamachšarî, Ibn Fâris és még százakra menő mások, kik az arabok mellett kardoskodtak az iranophilia ellen, távolról sem voltak arabok, hanem tősgyökeres persa emberek. Ibn Durustweihi, egy oly tudós, ki munkát is irt az arabok és nyelvük kiválóságairól²⁾ már nevével is elárulja persaságát. Oly annyira nőttek össze iszlám és arab hazafiság, hogy a jóra való muhammedán nem is vette tekintetbe azon lehetőséget: hátha nemzetiségem csakugyan anyanyelvem és szülőföldemtől függ, nem pedig vallásom alkotójának származása és szülőföldjétől! Csak kevesen voltak oly bátrak és öntudatosak³⁾, hogy nemzetiségüket nem akarták megtagadni; bátorságát némelyök vértanuság árán érvényesíthette csak oly időkből, midőn az arab fanatizmus az iszlám orthodoxismusával lépést tartott. Ily mátyrja nemzeti öntudatának Abu-l-Maḥâsin at-Tabarî, egy persa származású és neveltetésű férfiú.⁴⁾

De legnagyobb részük bele élte magát azon óriási hazugságba, melynek hű természetéről meggyőződhetik az ember, ha nyomozás alá veszi azon kérdést: mennyire volt

¹⁾ al-Mufaššal ed. Broch. p. ۲.

²⁾ Fihrist I, p. ۲۳. 17 رسالة الى الطولوني في تفضيل العربية.

³⁾ Így pl. as-Sâfi egyik kedvencz és híressé vált tanítványa, Ḥasan b. Muḥammed az-Za'farânî ugymond: „Nem vagyok én arab, hanem Za'faraniija városából való ember“ ما انا بعربي اتما انا من قرية يقال لها الزعفرانية. Jâkût II p. ۹۳۱

⁴⁾ Jâkût II, p. ۸۷۴ وقُتِلَ بسبب التَّعَصُّبِ شَهِيدًا فِي مَسْجِدِ الْجَامِعِ.

ismerve az arab nyelv a tudós közönségen kívül az iszlám nem-arab tartományaiban? Ezen pontra nézve, mely körül magam is tettem nyomozásokat a muhammedán irodalom kincsei közt, csak oly eredményre juthatunk, mely nem igen hizeleg az arab elem elterjedésének. Alaposabb megvilágítása e kérdésnek ide nem tartozik.

III.

A persa nemzetiségi öntudat feléledésének nemcsak a šu'úbijja felekezetnek imént említettem próza irodalmi működése adott kifejezést; a persa nemzeti párt érzelmeit ezen iskola kebelében támadt költők is tolmácsolták többé-kevésbé csinos és megható módon.

Ezen költők közül emeljük ki al-Mu'abbad-ot, egy tősgyökeres persa embert, de ki ép oly ügyesen kezelte az arab nyelvet és költészeti műformáit mint anyanyelvét. Persa származásával dicsekedvén, így szokott nyilatkozni: „Az én törzsem, Kureis törzs a nem-arabok között“: azaz a persa nemzet ép oly kiváló helyet foglal el a nem-arabok között, a minőt a Kureis törzs az arabok között.

Az arab nemzetiségi propaganda ellen ily költeményben fordul: 1)

„Én Gám nemzetségéből való nemes vagyok, és a persa királyok hagyatékát kívánom 2);

„Mienk a Kábok tudománya, mely által a nemzetek fölötti uralmat elérni, reményünk:

„Mondd a Hásim fiainak mindnyájuknak: Vessétek alá magatokat hamar, mielőtt még a megbánás pillanata eljőne;

„Takarodjatok vissza Hígâz földjére, egyetek ismét gyíkokat és legeltessétek nyájaitokat,

„Mig én a királyok trónjára jutok a kard éle és a toll hegye (erő és tudomány) által segítve.“

1) at-Ta'âlabi, Vertrauter Gefährte etc. p. 272 Nr. 314.

2) Flügel így fordítja: „und huldige der alten Sitte von Persiens Königen;“ a mi nem helyes, mert látjuk a következőkből, hogy költőnk a persa királyok örökségét, uralmát akarja elfoglalni.

Látjuk, hogy költőnk azt hányja az arabok szemére, hogy egykor nomádok voltak Hígâzban, és nem ismeri el jogosnak azon túlsulyt, melyet most a persa nemzetiség fölött gyakorolnak. Hasonló szellemben szól egy másik költő: Abû Sa'îd ar-Rustemî¹⁾:

„Ők (az arabok) azzal dicsekednek, hogy ők a világ kormányzói és népeinek urai;

„Miért nem dicsekednek inkább azzal, hogy ügyes juh- és tevehajtók?

A sú'ûbija költők nem szoritkoznak csupán az ő nemzetiségüknek az arab faj rovására való feldicsérésével, hanem némelyikök a persa éghajlatnak szenteli dicsőítését Arabia éghajlatával ellentétbe helyezve azt; így egy sú'ûbita költő, kit Ibn Kuteiba²⁾ per excellentiam „költőjük“-nek (شاعرهم) nevez, azzal dicsekedik, hogy ő egy oly tartományban él és énekel, „melyet sem túlságos hőség, sem hidegség nem sujt, mely nem szolgál hazaként vad arszlánoknak és tikkasztó melegnek; melyben a szabadoknak fiai lagnak, hol Chosru építé palotáit, hol végre nincsen senki, ki a rabszolganő gyermekeihez tartoznék.“ Már fent említettük, hogy a persák, vagy jobban mondva a nem-arabok, Sârát, a szabad urnót, számítják őseik közé, míg az araboknak Hâgârtól, Abraham ágyasától való származásukat hányják szemére. — A sú'ûbita költők közt még felemlitek valami Abû Tâlib b. 'Abd-al-Muţţalib-ot is, ki egy költeményében, melyet Jâkût idéz, magáról Muhammedről sem szól a legóvatosabb módon³⁾, továbbá Chaţţâb b. al-Ma'lî-t, kitől Ibn Badrûnnál találtam egy persadicsőítő verstöredékét.⁴⁾

Végül még ki akarom emelni azt is, hogy úgy mint Firdûsî fellépése már magában véve is az iráni tendenciának volt egyik következménye oly időben, midőn a régi

¹⁾ at-Ta'âlibî l. c.

²⁾ Lásd: Függelék I, c., hol a költemény szövege.

³⁾ Jâkût, Geographiai szótár IV, p. ۹۲, 15 kk.

⁴⁾ Commentaire historique sur le poème d'Ibn Abdoun ed. Dozy (Leyde, 1848.) p. v; v. ö. ugyanott p. ۷۳۰.

iráni mondakincs már veszendő félben volt; úgy nagy művének egy pár helyéből az arabismus elleni polemiája, habár leplezve is, visszatükröződik. Így midőn az arabok magaviseletét Feridûn követjeinek ellenében ecseteli, a figyelmes olvasó észreveszi, hogy a költő az arab emberek elbizakodását különösen törekedik kiemelni¹⁾; ugyszintén Iregben, Feridûn kedvencében, az iráni faj typusát akarja bemutatni, és szenvedéseiben is az iráni fajnak az arabok általi elnyomatását akarja képletileg kiemelni²⁾; Selm, Firdûsí, Sêmje — és pedig azon ethnographiai jelentésben, melyet e név a mi modern tudományunkban is Iránnal és Turánnal viszonyítva bír, — mint roszakaratú, szenvedélyes és cselszövő ember mutatattik be.³⁾

IV.

Mikor kezdték az arabok tüzetesen körvonalozni és okadatolólág előadni azon követelő állításukat, hogy az ő nemzetiségük az, melyet a világ összes népei között illeti az elsőség? Feltehető, hogy ezen korlátolt és hogy úgy mondjam kisvárosias világnézet szoros összefüggésben áll azon ténynyel, hogy az észak-arab törzsek az iszlám előtt nem érintkeztek, vagy legalább igen gyéren jöttek összeköttetésbe a világ távol népeivel. Az iszlám hódításainak bámulatos eredményei fokozták ugyan és öntudatosabb meggyőződésé fejlesztették az arab faj ebbeli állításait; de egészben véve azon érintkezés, mely az iszlám terjedése következtében közelebb hozta a többi népeket az arabokhoz, másrészről nem csekély horderejű tényezőül szolgált arra nézve, hogy ezen egyoldalú világnézet műveltebb és észszerűbb alakba öntessék.

¹⁾ Šâhnâmê ed. Mohl p. 124, vers 121—129.

²⁾ ibidem p. 139.

³⁾ ibidem p. 140. V. ö. még Zohak jellemzését és szerepét Firdûsfnál. — Megjegyzendő, hogy az arabophilok is némelykor költészeti alakban támadták meg a kósmopolita iskola képviselőit; l. például A bu-l'Abbâs an-Nâsí költeményét, melyben al-Kindînek (ki a görögökről azt állítja hogy Kaḥḥân rokonai) állítása czáfoltatik, Ibn Badrûn-nál e. h. p. ۴۸.

De kétségkívül dolog az is, hogy a šu'ûbijja iskola elleni polemiának nem csekély része volt abban, hogy az arab irodalomban az arab faj kiválóságának állítása a negyedik századtól kezdve rendszeres és tüzetes alakban lép fel. Helyén van itt, hogy elejét vegyem azon ellenvetéseknek, melyek ezen utóbbi állításom ellen az arab irodalom szempontjából hozathatnának fel. Mert ha magukat az arab irodalmi munkákat kérdezzük meg, akkor az arabok említett követeléseinek teljes öntudattal és némi rendszerrel történő fellépésével már a régiebb időkben is találkozunk. Találkozunk vele ugyanis 1) az 'Antarregényben, 2) a híres al-Vâkidînél; az 'Antararegény pedig iszlámelőtti időben játszik, Vâkidî meg, a 2. században élő tudós, a prophétával hasonkorú, és kevéssel halála után történt dolgokat írja meg. Itt tehát a šu'ûbijja fellépése előtti 2—3 században találkoznánk már azzal, a mit mi az ezen iskola elleni polemiából eredőnek mondtuk.

De erre nézve az irodalomtörténeti kritika szétoszlátja kételyeinket.

A) Az arab irodalom művelői jól ismerik az úgynevezett 'Antarregényt, mely egy érdekesítő hősrégénycyklust tár elénk, melynek központja 'Antara b. Šaddâd, egy régi arab hős és költő.¹⁾ Ezen mondák alapmagva ugyan az iszlámelőtti időből származik, de különféle kiéki-téseik és fejlesztéseik az újabb időkig folytatódtak, az Antar-cyklus is az úgynevezett kávéházi meddâhok egy előkelő tárgya lévén. A regény teljes kéziratai a párisi és berlini könyvtárakban találhatóak. Egyes epizodok és próbák, valamint bővebb töredékek francia, angol és német tudósok által részint az arab eredetiben, részint fordításban tétettek közzé.²⁾ Az egész szöveg kiadását Soleiman al Harâirî kezdte meg az arabul megjelent **برجس** című

¹⁾ L. Jules Mohl, Rapport annuel 1864. (Journal asiat. 1864. II. p. 48 kk.) — Thorbecke Antarah, ein voreislamischer Dichter (Leipzig, 1867) p. 13 kk.

²⁾ L. a könyvészeti kimutatásokat Journ. asiat. I. c. I p. 562 kk. 1856 I p. 259. Thorbecke I. c. és Derenbourg. Journ. asiat. 1868 I 455. V. ö. Zenker Bibl. or. I, Nr. 694—5.

folyóiratban, és újabban — mint értesülök — Wahrmondur ugyanezen feladat megoldását vállalta magára.¹⁾

Caussin²⁾ szerint ezen regénynek a kéziratokban fennmaradt szövegezése valami Sejjid Jûsuf b. Ismâ'il-tól eredne, mely feltevést azonban Dugat³⁾ megczáfolta. Tény az, hogy azon szóbeli tradicionál fogva, melyre a szóban forgó regénycyklus szövegezése támaszkodik, tág tere nyílt a későbbkori nézetek szempontjából történt koronkinti interpolációknak. Hiszen voltak férfiak, kik ezen regény tradíciójával foglalkoztak kizárólag — egy 'irâki orvos ezen foglalkozásának köszöni melléknevét: al-'Antarî⁴⁾ — és mi könnyebb annál, hogy ezen tradátorok megfélekedezhettek azon korszak eszmeköréről, melyben a regény játszik, és saját koruk szempontjából bővítették s ékitették a talált alanyanyagot?

Ily későbbkori és nézetem szerint csupán csak a tradátorra visszavezetendő bővítés az, ha az elbeszélő a fogoly Rabî szájába adja a következő szavakat, melyeket Mufriġ b. Hammâmhoz intéz: „Ó, te tekintélyes uram! a nemes arabok csak azért dicsekednek a nem-arabok ellenében, mivel ők hûségesen őrzik szövetségüket, mivel vendégszeretôleg ápolják a hajlékaikba kerülô idegeneket, mivel mindig igazat szólnak, bőkezûek és könnyen bocsátják meg a rajtuk ejtett sérelmeket.“⁵⁾ Ezen tendentia, t. i. az arab fajnak kitüntetése a nem-arab fölött az Antarreġény most ismert szövegezésének még egyéb helyein is kimutatható. Így például azon szép epizodon, mely Al-Mundir délarab fejedelem viszonyát Chosru persa király udvarához írja le; itt a szerkesztô, mielőtt az arab fejedelem végdiadalát írná le, következôképen szólaltatja meg a

¹⁾ Ezen fejezetben elôforduló idézetek az Antarreġényből Quatremô're kiadására (Chrestomaties orientales arab) vonatkoznak.

²⁾ Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme II. p. 518.

³⁾ Journ. asiat. 1865 I, p. 295.

⁴⁾ Wüstenfeld Geschichte der arabischen Ärzte Nr. 172.

⁵⁾ Antarreġény ed. Quatremô're p. 114. V. ô. Nâsîf al-Jâzîġi Makamjait (Beirût 1856) p. 11.

persa király udvaronczeit: „Ó király! miképen áraszthatod kegyelmeid sugarait ezen arabra, egy oly nemzet ivadékára, mely sokkal utálatosabb, semhogy ily kítüntetésre számot tarthatna? Ők mindnyájan csupa pásztorok és bálványimádók, kik között nincs helye a hűség erényének; dicsekvésük tárgyát csak rabló kalandjaik, bálványimádásuk és családi életük gyalázatossága képezi“ . . . ¹⁾ Szerintem ezen és más hasonló epizodja a regénynek czélzatos viszhangjai csak azon fajvetélkedésnek, mely a regény szerkesztése idejében divatba jött, különösen pedig viszhangjai azon vádaknak, melyeket a šú'ûbijja iskola emelt az arabok családi élete és e szerint mocsoktalan származása ellen. A szerkesztő visszaviszi e dolgok tárgyalását azon időbe, melyben maga a regény játszik ²⁾; oly eljárás, mely a keleti irodalomban nem tartozik a ritkaságok közé.

Igy vagyunk aztán még az arab irodalom egy másik termékével is.

B) Al-Vâkıdî a II. muhammedán század egy híres történetirója volt, ki az iszlám hódításainak (فتوح) leírásával foglalkozott főképen. De neve alatt fennmaradt nyolcz munka ³⁾, melyek authenticitását eleinte kétségbe nem vonták, míg Ewald ⁴⁾ és Hamaker ⁵⁾ és legujabb időben de Goeje hollandi tudós ⁶⁾ alaposan kimutatták, hogy az említett munkák jogtalanul bitorolják a régi történész nevét mint szerzőjét. Különösen de Goejé-nek sikerült minden kétely fölé helyezni azon irodalomtörténeti tényt, hogy a Vâkıdî-féle munkák, melyek már most teljes joggal ne-

¹⁾ Antarregény p. ۳۵.

²⁾ V. ő. ugyanott p. v*.

³⁾ Ugyanis: Syria meghódítása, az Alsó-Egyptom elleni hadjárat, Irak, Bahnesa azaz Felső-Egyptom, Afrika hódolása, az iszlámra térő Selmân története, Mesopotamia meghódítása, az Armenia-elleni hadjárat. V. ő. Zenker Bibliotheca Orientalis II. Nr. 713—14. Theodori Juynboll Oratio de Henrico Arentio Hamacero (Groningae, 1837). p. 59.

⁴⁾ De expugnatione Mesopotamiae, Gottingae, 1827 (programm).

⁵⁾ De expugnatione Aegypti inferiori Lugduni Batav. 1825.

⁶⁾ Mémoire d'histoire et de géographie orientale II. Leyde, 1864.

veztetnek Pseudo-vâkidi-féléknek, a keresztjárások idejében készültek azon czélból, hogy általuk, mivel mindnyájuk tárgya az iszlám óriási győzelmei a hitetlenek ellenében, az iszlám nép bátorságot nyerjen a keresztények hőstetteivel szemben, és vigaszt valamint reménységet veszteségeinek láttára. Épen úgy mint a makkabaeusok harczi korában, Dániel könyvének szerzője ezen czélzatos könyvet egy régibb próphétának tulajdonítja, hogy népének a syr zsarnokság ellenében intő szózatul szolgáljon: épen úgy vélték czélszerűnek a keresztyn hadseregek harzi sikereivel szemben hasonkoru muhammedán irók, hogy kortársaik emlékezeteibe visszaidézzék az arabok győzedelmes harczeit a hitetlenek ellen, miszerint a régi időkben vívott harcokon és aratott győzelmeken tanuljanak hőstettekre lelkesülni és Allâh segítségébe lankadhatlanul bizni. Hogy könyveiknek több hitelt szerezzenek és olvasóik részéről nagyobb és hathatósabb eredményt biztosítsanak, azokat al-Vâkidi'ra a régi harcok híres és leghitelesebb történetirójára vezették vissza mint állítólagos szerzőre, mely eljárásukkal kritikátlan és könnyűhítü korokban czélt is értek, oly annyira, hogy műveik kiszorították helyükből a valódi Vâkidi-féle dolgozatokat, mely veszteséget a modern történettudomány fájlalja.

Ilyen Pseudovâkidi-féle munka az is, melyet „Futuh as-Shâm being an account of the Moslim conquests in Syria by Aboo Ismail Mohammed Bin Abd Allah al Azdi al Basri“ czim alatt Nassau Lees tett közzé¹⁾, mely munkát

¹⁾ Calcutta, 1854. (A bibliotheca indica részletét képezi). Ugyancsak Lees adott ki al-Vâkidi' neve alatt fennmaradt egy másik فتوح

الشام czimü munkát is (Calcutta, ugyannakkor), melynek hitelessége azonban ép oly gyanus mint társáé. Megjegyzem azonban, hogy ámbár ebben is érintve van az arabok vetélkedése egyéb nemzetekkel, az ide vágó pontok (például p. 179 180) még sem adatnak elő a késő származás oly szembeéltő jellegével; sőt mi feltűnő, az arabok más nemzetek irányában e munkában igen szerényen viselik magukat. A munka szerzője valamilyen tapintatosabb lehetett mint hasonló tárgyról értekező társa. A kiadó, Lees, azonban mindkét munka irányában, de különösen a másodikra

a kiadó jóhiszeműségében valódi Vákidî-féle munkának tartott.

Ezen könyvben többek között leiratik azon jelenet, midőn Muhammednek a görög császárhoz küldött térítő követei a görög papokkal vitatkozásba bocsátkoznak. Nagy mise celebráltatik a muhammedánok szeme láttára a görög szertartás egész pompájával. Azt gondolják a papok — úgymond történetirónk — hogy aranyos ruházatuk és a tömjén illata hatni fognak az együgyü arabok képzelődésére.

De ők nyiltan protestálnak minden ellen, mi szemeik előtt végbe megy, mely protestátiót azon csodaszerű jelenet kíséri, hogy a templom falai remegni kezdenek és a papok pásztorbotjai tántorognak. Végre a papok egyike azon gondolatra jó: tán jobban fog a muhammedánok lelkére hatni, ha bebizonyítja a görög szellem előbbrevalóságát az arab szellem fölött. „Ó arabs atyafi!“ így szólítja meg a császár Rifâ'a b. Zuheirt, a protestálók legelőkelőbbikét, kiről történetirónk azt beszéli, hogy a himjár könyvekben jártas és az ősrégi könyvekben olvasott egyéniség volt, „hogyan hinak téged?“ „Mi közöd“, felel az arab, „ó császár az én nevemhez? hisz nem vagyok én a te kategoriádból való, hogy jogod volna engem kérdőre vonni.“ „Igaz“ — így szól egy patriarcha (bitrík) — „nem hozzánk való egy ember ezen arab, hisz nincsen semmi tudománya az ő népének, a bölcseségnek még hírért sem ismeri; hisz ő egy bolygó beduin, ki csak a sivatag vad állatait tanulmányozta és csak a roszak társaságát ismerte meg. A bölcsesség mi köztünk támadt és tudósaink közt vált nyilvánossá, a görögök közt van kutféje, a syrusok keble a tudományok edénye; de hol van az araboknál bölcsesség, mely örökségként az emberekre szállhatott volna, hol van egy tudomány, melyet ők tanulmányozhatnának? Hiszen csak a mi tudósaink bírnak ily kitünőséggel, csak a mi királyainké az igazságszeretet. Köztünk lépett fel N. Sán-

nézve tántorithatlan hittel viseltetik, a minék bevezetésében és jegyzeteiben ad kifejezést.

dor, Ptolemäus sat. Pythagoras, ki egy istenben hitt, és egyéb hatalmas királyok és világhírű bölcsek!¹⁾ Erre Rifá'a mosolygott és szólt az arabok dicső multjáról, a tobbakról, a hatalmas Šaddádról és Šadídról, Sabâ b. Jašgob-ról, a himjáriták ősatyjáról, Hanzalâról, a Muhammed előtti arab prophétáról; még N. Sándort is Ismâ'ilitává teszi ad majorem Arabum gloriam. „Te oly népet magasztaltál, melynek semmi köze a kitünőséghez, mely közt soha kitünő vagy nemes egyén nem lépett fel, sem olyan, ki a halmasak királyáról, az egyetlen istenről szólott volna. A kitünőség Ismâ'il-é, isten barátjának, Abrahámnak fiáé, ki a szent házat építette, Zemzemet és a Mekкаи szentélyeket alkotó sat.“¹⁾

Szerzőnk, mint látjuk, a nemzetiségi vitatkozást visszaviszi a muhammedanizmus ezen legelső korszakába és azt oly határozottsággal folytatottnak ecseteli, hogy tendentious természete minden sorából kitűnik. De mit bizonyít előadása? Azt, hogy az ilyféle vitatkozások a szerző idejében nagyon divatozhattak, különösen a keresztyén világgal való közelebrőli érintkezés folytán. Ez az, mit az úgynevezett Pseudo-Vâkidiből kérdésünk történetére nézve merithettem.

V.

Végül még egy pontra akarom az olvasó figyelmét felhíni. Míg ugyanis azon időben, midőn az arab faj csak az arabs félszigetre szorítkozott, az egymás közti vetélkedés és genealogicus dicsekvés az egyes törzsek között folyt: addig az iszlám nagyszerű hódításai után az egyes országok s tartományok arab lakói folytonosan azon veszekedtek, hogy melyik országot illeti az elsőség egy másik vagy a többi fölött? Így pl. egy egész nagy irodalomra fejlődött azon kérdés, valjon Syria (شام) vagy Egyptom (مصر)-e a legkiválóbb tartománya az iszlám birodalomnak? Univerzálisabb színezetet öltött ezen kérdés, midőn Északafriká-

¹⁾ l. c. I, p. 40-44.

nak legnagyobb része, valamint Andalusia a muhammedán hatalomnak vettek alája és az egész muhammedán álladalom két nagy része kezdett oszlani, t. i. al-Mašriķ, azaz a kelet- és al-Maġrib, azaz a nyugatra. Ez utóbbi alatt értették Észak-Afrikát, különösen a regensségek (mint legdélibb határát az arab geographok Miljânâ algieri várost említik¹⁾ és Spanyolországot; a kelet név alatt pedig összefoglalták az iszlám többi tartományait (Törökországgal együtt). A magrebinek mindig előbbrevalóknak tartották önmagukat a keletiek fölött, és nagy részt igazuk is volt.²⁾ Az iszlámot valló minden népek között legéletrevalóbbnak bizonyult azoknak nyugati ága. Hiszen a magreb- arabosság volt Spanyolországban az európai tudományosság fejlődésére nagy befolyással, és Északafrikában oly nagyszerű tanujeleit adta művelődéstörténeti hivatásának, hogy bátran állithatjuk, miszerint az arabismus sokkal nagyobb culturtényezőnek bizonyult a berber törzsek között, mint újabb időben a franczia elem, mely soha nem fogja annyi eredményét felmutathatni culturmissiójának Északafrikában, mint felmutatott az arab elem és az iszlám. Másrésről ha összehasonlítjuk a magrebinek tudományos irodalmát a keletiekével, akkor okvetlenül amazok előnyére fog elfogulatlan bírálatunk hajolni. Az iszlám keleti részének melyik tartománya bír oly alapos történelmi és bölcsészeti iskolával, oly izlésteljes szépirodalommal, mint Spanyolország és Északafrika? Ha az utóbbi csak az egy Ibn Chaldûn-t, az arabok ezen Buckle-jét, hozta volna elő, már az is biztosíthatná neki a pálmát a többi arabosság fölött!

¹⁾ Jáķût IV, p. ٥٨٣.

²⁾ Nem szükséges itt böven reflectálnom egy tarthatatlan hypothesisokban gyönyörködő amerikai archaeolognak John Baldwinak okoskodásaira, melyek szerint ezen tünemény egy ősrégi Kusitikus műveltségben találná alapját. (L. Baldwin, Praehistoric Nations, New-York, 1869, p. 335—44). Ezen, kivételében tökéletesen elhibázott munka, ha alaptételeiben volna is egy mákszemnyi igazság, legtisztábban mutatja, mily bajos dolog pusztán a priori szerkeszteni nemünknek történelmi idő előtti viszonyait. Hol positiv adatok nincsenek, ott bármit lehet könnyű szerrel kiokoskodni, de ép oly könnyen megezáfolni is.

Túlról a magárebinek sokkal inkább őrizték még eredeti arab jellegüket, mint a keletiek, kik kezdettől fogva inkább vegyültek idegen fajok közé, súlypontjuk Közép-ázsia felé hajolván. Lakhelyeik külsejére nézve, újabban Palmer emelte ki, hogy az ember legkönnyebben ismer azokban még az arab sátrakra. Azonfelül irmodoruk is régi jellemük mellett bizonyít. A magárebin kalligraphia, a mint azt a Spanyolországból és Afrikából kikerült arab kéziratokból legjobban láthatni, még leginkább hűz a régi kuficus írás jelleméhez¹⁾, mely körülmény az ily kéziratok olvasóinak némi nehézséget is szokott okozni.²⁾ A Függelék I. alatt általam közlött szövegdarab is ily magárebin írásjellegű kéziratból vétetett. Felemlitem azonban, hogy Ibn 'Gálíb tudósítása szerint³⁾ a magárebinek is eleinte

a neschi irmodorral éltek *وكان خطهم أولاً مشرقياً*.

Mindezen körülmények azon meggyőződést ébresztették a magárebin arabok öntudatában, hogy ők vannak hivatalva, az iszlámban a legelső szerepet vinni. Ezen meggyőződésük erősítésére egy traditionális mondatot is költöttek és adtak Muhammed szájába, mely szerint: „A magárebinek nem fognak megszűnni az igazság nevében győzedelmeskedni, a feltámadás napjáig.⁴⁾ A magárebinek ezen állításukat több irodalmi munkában is tárgyalták; nevezetesen Averroes⁵⁾, a kitűnő bölcsész és mások törekedtek a bölcsészlet és történelem fegyvereivel küzdeni a magre-

¹⁾ Nevezetes, hogy Seligmann bécsi tanár a bécsi kéziratok között kimutatott egy persa nyelven írott pharmacologicus munkát, mely 1055 Kr. u. íratott, és melynek irjellege még határozottan a kufia-magárebin jelleg felé hajlik. L. F. R. Seligman, Codex Vindobonensis etc. (Bécs 1859).

²⁾ A párisi császári nyomda a magárebin typosokat is behozta, és azokkal nyomtatta többek között: Sidi Khalil „Précis de jurisprudence musulmane“ című könyvét.

³⁾ Al-Maḳḳarī II, p. 106, 2.

⁴⁾ Al-Maḳḳarī I, p. 694; egy másik tradíciómondatra, hol azonban nem történik nyílt vonatkozás Magáribra utal Ibn Ḥazm (L. ugyanott II, p. 111).

⁵⁾ L. Renan, Averroës et l'Averroïsme.

binek mellett.¹⁾ — Akadt azonban a magrebineknek számos megtámadója is; ezek között nevezetesen Ibn Haukal, a híres utazó és geograph személyében. Ibu Haukal mint kémje 'Obeid-Alláh-nak, az afrikai fatimita trónkövetelőnek, Siciliát és Spanyolországot beutazta az ottani politikai és társadalmi viszonyok tanulmányozása céljából²⁾, és tapasztalásait utazási és földrajzi munkáiban rakta le. Andalusiáról nem a leghizelgőbb módon nyilatkozik. „Leginkább csodálom — ugymond — hogy ezen sziget³⁾ daczára annak, hogy lakosaiban kevés a férfias jellem, hogy azok igen alávaló és gyenge eszű emberek, kik a bátorságtól, lovagiasságtól és harciasságtól távol vannak, mégis jelen birtokosainak hatalmában megmaradhat, ámbár az igazhivők uralkodója (t. i. az ő fatimita ura) jól tudja, hol fekszik ezen tartomány, mily dús jövedelemmel jár és mennyi természeti gyönyörűséggel bir.“ Természetesen, ilyen jellemzése hazájuknak dühbe hozta a spanyol tudósokat, és nem is késtek Ibn Haukal támadásait megczáfolni. Legnevezetesebb e tárgyban egy ily czímű munka: *الشَّهْبُ الثَّابِتُ فِي الْأَنْصَافِ بَيْنَ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ* melyet ugyan már nem ismerünk, de melynek Ibn Haukal ellen polemizáló részét 'Alí b. Sa'íd kivonataiban olvashatjuk.⁴⁾ A magrebinek ügyvéde nem kevés büszkeséggel juttatja a keletiek emlékezetébe azon történelmi mozzanatok, midőn ők erőtlenségüknek és tehetetlenségüknek

¹⁾ Magrebîn tudósok részéről történt ellentmondó nyilatkozatokkal is találkozunk ugyan, de ilyenek mindenesetre a kivételek közé sorozandók. Így pl. Abu-Hasan al-'Gasî azt mondja, (Maḳḳarî II, p. 101, 10) „hogy a szép tulajdonságok oly növények melyek nem teremnek Maḡribban“ *وَأَنَّ الْحَاسِنَ نَبْتُ أَرْضِ مَا بَهَا وَلِدْنَا وَزَرْعُ وَاِدٍ* ليس مما عهدنا.

²⁾ Munkáit különösen Amari ismertette 1845-ben.

³⁾ جزيرة = szigetnek nevezik az arabok a félszigeteket is.

⁴⁾ Ezen tudós végezte be al-Maḳḳarî nagy történelmi munkáját; a szóban forgó passus a Leydeni kiadás (mely szerint idéztük e munkát ezen értekezésünkben) I. kötetének 129 és a kk. lapjain található.

nyilt jeleit adták. „Nem akarom védeni — ugymond — földieimet ezen ember rágalmozásai ellen. Hiszen a tényállás nyelve erősebben czáfol mint bárminő ékesszólás; de mégis szeretném tudni csak azt: hogy ha e félsziget csakugyan oly gyengeeszü és gyáva emberek hazája, valjon kik voltak azok, kik eszünket és bátorságunkat igazgatták, midőn több mint öt századon keresztül a környező ellenségnek csak úgy fájt a foga a mi tartományunkra... Még inkább csodálom szavait, ha meggondolom, hogy ezen író ép azon időben élt, midőn a keresztyének előzönlöttek az iszlám keleti tartományait és egyiküket a másik után meghódították, a mint azt a történészek bőven megírták.“ Bevallja írónk, hogy a magrébinek nem birnak álladalmi tehetséggel, hogy Spanyolország azért mindig forradalmaknak volt színhelye és hogy nem birt ott állandó hatalomra jutni egy dynastia sem.¹⁾ De másrésről kiemeli, hogy itt soha sem birt a koldulás oly állandó divatra emelkedni mint keleten, hogy végre a dervisek demoralizáló intézménye itt soha sem talált hazára.²⁾

Ugyanezen visszaélését a keleti iszlámnak egy másik magrébin író külön munkában teszi kritikája tárgyává, 'Alî b. Meimûn al Mağribî (szül. Fezben), ki 917-ben halt meg Aleppóban. Munkáját³⁾, melyet egy lipcsei kéziratból tanulmányoztam, mindenkinek ajánlhatom, ki a 10. muhammedán század társadalmi viszonyait, különösen a keleti tartományokéit megismerni akarná. Szerzőnk, azon benyomást írja le különösen, melyet reá, magrébin emberre, a keleti tartományok muhammedán tudósai és dervisei tettek, midőn hazáját odahagyva kelet felé utazott. Szándékom más alkalommal bővebben szólani ezen érdekes és a

1) al-Mağkarî l. c. p. ۱۳۳

2) ibid. p. ۱۳۵

3) A lipcsei egyetemi könyvtár kézirata. Cod. Ref. Nr. 151. czime:

بيان غربة الاسلام بواسطة صنفى المتفقهة والمتفكرة من

اهل مصر والشام وما يليها من بلاد الاعجم

muhammedán társadalom történetére nézve valóban tanulságos munka szerzőjéről és magáról a munkáról, melyet a nevezett kéziratból magam számára lemásoltam.¹⁾

Már 'Alí b. Sa'id megemlítése alkalmával láttuk, hogy a magrebinek szószólói saját viszonyaikat elfogulatlanul és tárgyilagosan vizsgálták. Hasonlólag Ibn Chaldûn, a páratlan keleti történetíró, midõn a szépirodalom kifejlõdésérõl szól, szívesen vallja be, hogy a keletiek az ékesszólastani és nyelvmûvészeti tehetségre nézve felülmulják a magrebineket, és e tûneménynek okait a keletiek társadalmi viszonyaiban és tanulmányaik menetében keresi.²⁾ Feltûnõ azonban, hogy a magrebinek ügyvédei nem emelik ki azon magas polcot, melyet a tudományok köztük elértek. Hogy erre tekintettel nem voltak, az részben azon körülményben találja magyarázatát, hogy, mint Ibn Hâzm egy nevezetes értekezésében kiemeli, „a világnak nincsen országa, hol a bennszülött tudósok kevésbbé ismertetûnek el mint Spanyolországban; ha kitûnõ munkát nyújtanak, plagiumról vádolják, ha közepszerût, tartalomnélküliségét és izetlenségét hányják szemére sat.”³⁾ Nekünk Ibn Hâzm ezen nevezetes nyilatkozata annyit bizonyít, hogy az arabs-

1) Mellékesen akarom végül még megjegyezni azt, hogy ugyanazon rivalitási harcot, mely a keletiek és nyugotiak között folyt, a VII. században a magrebiek két ága (t. i. az európai és afrikai) folytatta egymás között. Ezen irodalmi harcz legérdekesebb emléke azon két emlékirat, melyeket Ceuta uralkodójának Abû Jahja b. Abî Zakarijá-nak indítványára Abu-l-Valîd as-Sakundî (mint az andalusiaiak védõje) és a Tangérî Abû Jahja b. al-Mu'allim (mint az afrikaiak szószólója) szerkesztettek. A spanyolok védõjének munkája egész terjedelmében van közölve al-Makkarî-nál (II köt. 129—150).

2) Prolegomena. (Not et Extr. des Manuscrits XVIII. kötet p. 243)

3) Al-Makkarî, II köt. 114 lap. Megemlítem, hogy Ibn Hâzm, ki amugy is nagy olvasottsággal birt a bibliában (egy polemicus munkát is írt az ó és az új testamentom ellen, melyrõl egybûtt szólottam) ez alkalommal „az új testamentomból (وقرأت في الانجيل) idézi e mondatot: „Ὁὐκ ἔστι προφητῆς ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ“ (Máté XIII. v. 57 لايفقد النبي حرمته إلا في بلده)

ság összes területén a tudományos kritika nem fejlődött és műveltetett annyira, mint épen Spanyolországban.

* * *

Szöveg mellékletek. ¹⁾

I.

a) Ibn 'Abdi Rabbihi Kitáb-al-ikd-al farîd I fol. 188 recto.

(A bécsi udvari könyvtár kézirata. Cod. A. F. Nr. 84.)

قول الشعوبية وهم اهل التسمية، ومن حجة الشعوبية على العرب أن قالت إنا ذهبنا الى العدل والتسوية وأن الناس كلهم من طينة واحدة وسلاكة رجل واحد وأحببنا بقول النبي صلعم المؤمنون إخوة تتكافأ دماءهم ويسعى بذمتهم أدناهم وهم يد على من سواهم وقوله في حجة الوداع ²⁾ وهي خطبته التي ودع فيها أمته وختم نبوته أيها الناس إن الله أذهب عنكم نخوة الجاهلية ³⁾ وفخرها بالآباء كلكم لآدم وآدم من تراب ليس لعربي على عجمي فضل إلا التقوى وهذا القول من النبي صلعم موافق لقول الله تعالى إن أكرمكم عند الله أتقاكم ⁴⁾ فأبينتم إلا فخراً وقلتم لا تساويننا

¹⁾ Jónak látom, itt közölni és jegyzetekkel kísérni azon szövegdarabokat, melyekre értekezésem II. és III. fejezete támaszkodik, és melyek másrészt annak bővebb megvilágítására szolgálhatnak.

²⁾ Az egész beszéd közöltetik a hitszónoklatokról szóló fejezetben I fol. 223.

³⁾ نخوة الجاهلية V. 6. Antarregény ed. Quatremère p. 104, 2 ثارت في راسه الحمية وعصفت في راسه النخوة الجاهلية لعبت براسه النخوة العربية ugyanott p. 6, 9 épen ugy mondatik النخوة العربية

⁴⁾ L. Sura XLIX v. 13.

وَأِنْ تَقَدَّمْنَا إِلَى الْإِسْلَامِ ثُمَّ صَلَّيْتَ حَتَّى تَصِيرَ كَالْحَيِّيِّ وَصَامَتَ حَتَّى تَصِيرَ كَالْأَوْتَارِ وَتَحْنُ نُسَائِحُكُمْ وَنُحْبِيبُكُمْ إِلَى الْخَيْرِ بِالْآبَاءِ الَّذِي نَهَأَكُمْ نَبِيَّتُمْ عَنْهُ وَنَبِيَّتُمْ صَلَعَمَ إِذْ أَبَيْتُمْ لِاخْتِلَافِهِ (?) وَأَتَمَّا نُحْبِيبُكُمْ إِلَى ذَلِكَ لِاتِّبَاعِ حَدِيثِهِ وَمَا أَمَرَ بِهِ صَلَعَمَ إِذْ أَكْثَرْنَا عَلَيْكُمْ حُجَّةً فِي الْمَقَاحِرَةِ وَاخْبَرُونَا أَنَّ قَالَتِ الْعَجْمُ هَلْ تَعُدُّونَ الْخَيْرَ كُلَّهُ أَنْ يَكُونَ مُلْكًا أَوْ نُبُوَّةً فَإِنْ رَعَمْتُمْ أَنَّهُ مُلْكٌ قَالَتْ لَكُمْ وَإِنْ لَنَا مُلْكُ الْأَرْضِ كُلِّهَا مِنَ الْفَرَاعِنَةِ وَالنَّمَارِدَةِ وَالْعَمَالِقَةِ وَالْأَكَاسِرَةِ وَالْقَبَاصِرَةِ وَهَلْ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ لَهُ مِثْلُ ذَلِكَ سَلِيمَانَ الَّذِي سَخَّرَتْ لَهُ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ وَالطَّيْرُ وَالرِّيحُ^{١)} وَأَتَمَّا هُوَ رَجُلٌ مِنَّا أَمْ هَلْ كَانَ لِأَحَدٍ مِثْلُ مُلْكِ الْإِسْكَندَرِ الَّذِي مَلَكَ الْأَرْضَ كُلَّهَا وَبَلَغَ مَطْمَعِ الشَّمْسِ وَمَغْرِبَهَا وَبَنَى رَدْمًا مِنْ حَدِيدٍ سَاوَى بِهِ بَيْنَ الصَّدَقِيِّينَ وَتَحْنُ وَرَأَاهُ خَلْقًا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ تَرَبُّوهُ عَلَى خَلْقِ الْأَرْضِ كُلِّهَا كَثْرَةً يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَدَّ حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَاجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ^{٢)} فَلَيْسَ شَيْءٌ أَدَلَّ عَلَى كَثْرَةِ عَدَدِهِمْ مِنْ هَذَا وَلَيْسَ لِأَحَدٍ مِنْ وَلَدِ آدَمَ مِثْلُ آثارِهِ فِي الْأَرْضِ وَلَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِلَّا مَنَارَةُ الْإِسْكَندَرِيَّةِ الَّتِي أَسَّهَا فِي قَعْرِ الْبَحْرِ وَجَعَلَ فِي رَاسِهَا مِرَاءَةً يَظْهَرُ الْبَحْرُ كُلُّهُ فِي زُجَاجَتِهَا وَكَيْفَ وَمِنَّا مُلْكُ الْهِنْدِ الَّذِي كَتَبَ أَحَدُهُمْ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ مَلِكِ الْأَمْلَاقِ الَّذِي هُوَ ابْنُ أَلْفِ

١) Lásd Sura XXVII.

٢) Sura XXI v. 96.

مَلِكٍ وَالَّذِي تَحْتَهُ بِنْتُ أَلْفِ مَلِكٍ وَالَّذِي فِي مَرَبِطِهِ أَلْفٌ
 بَيْدٍ وَالَّذِي لَهُ تَهْرَانٌ يُنْبِتَانِ الْعُودَ وَالْفُؤَّةَ وَالْجُوزَ وَالْكَافُورَ
 الَّذِي يَوْجَدُ رِجْحُهُ عَلَى أَثْنَى عَشَرَ مَيْلًا إِلَى مَلِكِ الْعَرَبِ الَّذِي
 لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا أَمَّا بَعْدُ فَاتَى أَرْدُنُ أَنْ تَبَعَتْ إِلَيَّ
 رَجُلًا يُعَلِّمُنِي الْإِسْلَامَ وَيُؤْتِفُنِي عَلَى خُدُودِهِ وَالسَّلَامُ ، وَإِنْ
 زَعَمْتُمْ أَنْ لَا يَكُونُ الْفَخْرُ إِلَّا بِنُبُوَّةٍ فَإِنَّ مِنَّا الْأَنْبِيَاءَ
 وَالرُّسُلَ فَاطِبَّةً مِنْ لَدُنِ آدَمَ مَا خَلَا أَرْبَعًا هُودًا وَصَالِحًا
 وَأَسْمِعِيلَ وَحَمْدًا¹⁾ وَمِنَّا الْمُصْطَفُونَ مِنَ الْعَالَمِينَ آدَمُ
 وَنُوحٌ وَهُمَا الْعُنْصُرَانِ الْوَدَّانِ تَفَرَّعَ مِنْهُمَا الْبَشَرُ فَكُنُ
 الْأَصْلُ وَأَنْتُمْ الْفَرْعُ وَأَنْتُمْ غُصْنٌ مِنْ أَغْصَانِنَا فَقُولُوا بَعْدَهَا
 مَا شِئْتُمْ وَأَدْعُوا وَلَمْ تَزَلْ لِلْأَمَمِ كُلِّهَا مِنَ الْأَعَاجِمِ فِي كُدِّ
 شِقِّ مِنَ الْأَرْضِ مُلُوكٌ تَجْمَعُهَا وَمَدَائِنُ تَضُمُّهَا وَأَحْكَامٌ تَدَيِّنُ
 بِهَا وَفَلَسَقَةٌ تَنْتَجِجُهَا وَبَدَائِعُ تَفْتَقُّهَا فِي الْأَدَوَاتِ وَالصَّنَاعَاتِ
 مِثْلُ صَنْعَةِ الدِّيبَاجِ وَهِيَ أَبْدَعُ صَنْعَةٍ وَلَعِبِ الشَّطْرَنْجِ وَهِيَ
 أَشْرَفُ لُعْبَةٍ وَرِمَايَةِ الْقَلْصِ مِنَ الَّذِي يَوْزَنُ رَطْلًا وَاحِدًا
 وَمِائَةً رَطْلًا²⁾ وَمِثْلُ فَلَسَقَةِ الرُّومِ فِي ذَاتِ الْحَلْقِ وَالْقَانُونِ

¹⁾ Ibn Kuteiba szerint (Handbuch der Geschichte ed. Wüstenfeld p. 10, 9 a próphéták mindnyájan Sém nemzetségéből valók: وَالْأَنْبِيَاءُ وَكُلُّهَا عَجَبِيَّتُهَا وَعَرَبِيَّتُهَا وَالْعَرَبُ كُلُّهَا يَمْنِيَّتُهَا وَنَزَارِيَّتُهَا مِنْ وَكُدِّ سَامِ بْنِ نُوحٍ.

²⁾ Hogy mi értetik ezen játék alatt? eddig nem sikerült tisztába hozni sem magamnak, sem pedig tudós barátimnak, kikhez e tekintetben kérdést intéztem. Valószínűleg a kéziratba csuszott be valamely hiba.

والأَسْطِرْلَابِ الَّذِي يُعَدَّلُ بِهِ النُّجُومُ وَيُدْرَكُ بِهِ عِلْمُ الْأَبْعَادِ
 وَدَوْرَانِ الْأَفْلَاقِ وَعِلْمِ الْكُسُوفِ وَلَمْ يَكُنْ لِلْعَرَبِ مُلْكٌ يَجْمَعُ
 سَوَادَهَا وَيَضُمُّ فَوَاصِيهَا وَيَقْمَعُ ظَالِمَهَا وَيَنْهَى سَفِيهَهَا وَلَا كَانَ
 لَهَا قَطُّ نَتِيجَةٌ فِي صِنَاعَةٍ وَلَا أَثَرٌ فِي فَلْسَفَةٍ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ
 الشِّعْرِ وَتَد شَاكَلَتْهَا فِيهِ الْعَجْمُ وَذَلِكَ أَنَّ لِلرُّومِ أَشْعَارًا
 عَجِيبَةً قَائِمَةً الْوِزْنَ وَالْعَرُوضِ فَمَا الَّذِي تَخَجَّرَ بِهِ الْعَرَبُ عَلَى
 الْعَجْمِ فَاتِمًا هِيَ كَالذِّتَابِ الْعَاوِيَةِ وَالْوُحُوشِ النَّفَائِرَةِ يَأْكُلُ
 بَعْضُهَا بَعْضًا وَيَغْيِرُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فَرَجَالُهَا مَوْثُوقُونَ
 فِي خَلْقِ الْإِسْر(?) وَنِسَاءُهَا سَبَايَا مُرْدَفَاتٌ عَلَى حَقَائِبِ الْإِبِلِ
 نَادَا أَدْرَكَهُنَّ الصَّرِيحُ فَاسْتَنْقَذَتْ بِالْعِشِيِّ وَتَد وَطَمَّتْ كَمَا
 تَوَطَّأُ الطَّرِيقُ الْمَهْيِيعُ فَخَرَّ بِذَلِكَ شَاعِرٌ فَقَالَ

b) Ugyanazon kézirat I p. 189 verso.

Ibn Kuteiba ezáfoló érvei a Sú'ûbijja ellen.

رَدُّ أَبِي قَتَيْبَةَ عَلَى الشُّعُوبِيَّةِ ، قَالَ أَبُو قَتَيْبَةَ فِي كِتَابِ
 تَفْصِيلِ الْعَرَبِ وَأَمَّا أَهْلُ النَّسَوِيَّةِ فَإِنَّ مِنْهُمْ قَوْمًا أَخَذُوا
 ظَاهِرَ الْكِتَابِ وَالْحَدِيثِ فَقَضُوا بِهِ وَلَمْ يُفْتَشُوا عَنْ مَعْنَاهُ
 فَذَهَبُوا إِلَى قَوْلِهِ عَزَّوَجَلَّ إِنَّ أكرمكم عند الله اتقاكم إنما

1) Itt a szerző állítását több költeménnyel bizonyítja, melyek közül a legfontosabbakra értekezésemben vonatkoztam.

المؤمنون إخوةً فاصلحوا بين إخوانكم والى قول النبي عم
 فى خطبته فى حجة الوداع¹⁾ وإنما المعنى فى هذا ان
 الناس كلهم من المؤمنين سواء فى طريق الأحكام والمدونة
 عند الله عز وجل والدار الآخرة ولو كان الناس كلهم سواء
 فى امر الدنيا لئس لأحد فضل إلا بأمر الآخرة ولم يكن فى
 الدنيا شريف ولا مشروف ولا ناضل ولا مضطرب فما معنى قوله
 صلعم اذا أتاكم كريم قوم فأكرموه وقوله عم اقبلوا ذوى
 الهيات عثراتهم وقال صلعم فى قيس بن عاصم هذا سيد
 العرب وكانت العرب تقول لا يزال الناس بخير ما تباينوا
 واذا تساؤوا هلكوا يقول لا يزالون بخير ما كان فيهم
 أشرف وأخيار فاذا جملوا كلهم جملةً واحدةً هلكوا فاذا
 دمت العرب قومًا قالوا هم سواسية²⁾ كأسنان الحمار وكيف
 تستوى الناس فصائلهم والرجل الواحد لا تستوى فى نفسه
 أعضائه ولا تتكافأ مفاصله ولكن لبعضها الفضل على بعض
 والمراس الفضل على جميع البدن بالعقد والحواس الخمس
 قالوا القلب امير الجسد ومن الاعضاء خادمةٌ ومنها
 مخدومةٌ . قال ابن قتيبة ومن أعظم ما أدعت الشعوبية
 فخرهم على العرب بأدم عم وبقول النبي صلعم لا تفضلونى
 عليه وأما أنا حسنةٌ من حسنةٍ ثم فخرهم بالأدبياء

¹⁾ Lásd felett a) alatt a kérdésben forgó hely szövegét.

²⁾ Cod. سواية L. Értekezésem: A történettudomány helye az arab irodalomban. (Ballagi, Prot. Tudom. Szemléje 1872-iki folyamában 3. sz.)

اجْمَعِينَ وَأَنَّهُمْ مِنَ الْجَمِّ غَيْرُ أَرْبَعَةٍ هُودٍ وَصَالِحٍ وَإِسْمَاعِيلَ
 وَحَمْدٍ عَمٍ وَأَحْتَجُّوا بِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَدَّ إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَى
 آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً
 بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ¹⁾ ثُمَّ فَخَرُوا بِأَسْحَقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَّهُ لَسَارَةٌ
 وَإِسْمَاعِيلَ لِأُمَّةٍ نَسَى هَاجِرًا وَقَالَ شَاعِرُهُمْ

فِي بَلَدَةٍ لَمْ تَصِدْ عَكْدٌ بِهَا طُنْبًا * وَلَا خَبَاءٌ وَلَا عَدَّ وَهَمْدَانُ
 وَلَا لَجْرَمٌ وَلَا نَهْدٌ بِهَا وَطَنْ * لِكِنَّهَا لِبَنِي الْأَحْرَارِ أَوْطَانُ
 أَرْضٌ يُبْتِئُ بِهَا كِسْرَى مَسَاكِنُهُ * فَمَا بِهَا مِنْ بَنِي الْكُنَّاءِ إِنْسَانُ
 فَبَنُوا الْأَحْرَارَ عِنْدَهُمُ الْجَمُّ وَبَنُوا الْكُنَّاءَ عِنْدَهُمُ الْعَرَبُ
 لِأَنَّهُمْ مِنْ وَلَدِ هَاجِرٍ وَهِيَ أُمَّةٌ وَقَدْ غَلَطُوا فِي هَذَا التَّوَالِيدِ
 وَلَيْسَ كُلُّ أُمَّةٍ يُقَالُ لَهَا كُنَّاءٌ إِنَّمَا الْكُنَّاءُ مِنَ الْإِمَاءِ
 الْمُتَنَهِّنَةُ فِي رَعِي الْإِيلِ وَسَفِيهَا وَجَمْعُ الْحَطَبِ وَإِنَّمَا أُخِذَ
 مِنَ الْكُنِّ²⁾ وَهُوَ تَنْزُّنُ الرِّيحِ يُقَالُ لِحْنِ السِّقَاءِ إِذَا تَغَيَّرَ
 رِيحُهُ فَمَا مِنْهُدٍ هَاجِرَ التَّنِي طَهَّرَهَا اللَّهُ مِنْ كُلِّ دَنَسٍ
 وَأَرْتَضَاهَا فِرَاشًا لِلخَلِيدِ وَاللَطِيبِينَ إِسْمَاعِيلَ وَحَمْدَ أُمَّةٍ

1) Sura III v. 30.

2) V. ö. Antarregény ed. Quatremère p. 6, 11 ولد الرنء ويليك
 كُنَّاءُ — Az aramaeus ܟܢܢܐ azonos az arab كُنَّاءُ
 val és alig fogható fel, miért tekinti Levy (Chaldäisches Wörterb. I.
 408, b.) a ܟܢܢܐ-et mint a gyökhöz nem tartozót. A ܟܢܢܐ-val ugyan össze
 lehetne hasonlítani ezen arab kifejezést حَنَّةُ الزَّوْجِ = feleség; de azon
 különös jelentésnél fogva, melylyel a ܟܢܢܐ bir (t. i. ágyas, melléknő)
 a كُنَّاءُ val való összehasonlítás ajánlatosabb.

وَجَعَلَهَا سُلَالَةً فَهَلْ يَجُوزُ لِمُحَمَّدٍ فَضْلًا عَنِ مُسْلِمٍ أَنْ
يُسَمِّيَهَا لِحْنَاءً،

c) A sú'ûbijja ellenzáfolata.

(Ugyanazon kézirat I fol. 190 recto.)

رَدَّ الشُّعُوبِيَّةَ عَلَى أَبِي قُتَيْبَةَ ، قَالَ بَعْضُ مَنْ يَرَى رَأْيَ
الشُّعُوبِيَّةِ فِيمَا يَرُدُّ بِهِ عَلَى أَبِي قُتَيْبَةَ فِي تَبَايُنِ النَّاسِ
وَتَفَاضُلِهِمُ وَالسَّيِّدِ مِنْهُمْ وَالْمَسُودِ¹⁾ وَالشَّرِيفِ وَالْمَشْرُوفِ
إِنَّمَا نَحْنُ لَا نُنْكِرُ تَبَايُنَ النَّاسِ وَلَا تَفَاضُلَهُمْ وَلَا السَّيِّدَ
مِنْهُمْ وَالْمَسُودَ وَالشَّرِيفَ وَالْمَشْرُوفَ وَلَكِنَّا نَزْعُمُ أَنَّ تَفَاضَلَ
النَّاسِ فِيمَا بَيْنَهُمْ لَيْسَ بِأَبَاءِهِمْ وَلَا بِأَحْسَابِهِمْ وَلَكِنَّهُ بِأَفْعَالِهِمْ
وَأَخْلَاقِهِمْ وَشَرَفِ أَنْفُسِهِمْ وَبُعْدِ هِمَمِهِمْ أَلَّا تَرَى أَنَّهُ مَنْ كَانَ
دَنِيءَ الْهَمَّةِ سَاقَطَ الْمُرُوءَةِ لَمْ يَشْرَفْ وَإِنْ كَانَ مِنْ هَاشِمٍ
فِي ذُؤَابِنِهَا وَمِنْ أُمِّيَّةٍ فِي أَرْوَمَتِهَا وَمِنْ قَيْسٍ فِي أَشْرَفِ بَطْنٍ
مِنْهَا وَإِنَّمَا الْكَرِيمُ مَنْ كَرَمَتْ أَفْعَالُهُ وَالشَّرِيفُ مَنْ شَرَفَتْ
هِمَّتُهُ وَهُوَ مَعْنَى حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَنْتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ
فَأَكْرَمُوهُ وَقَوْلِهِ فِي قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ²⁾ سَيِّدُ أَهْلِ الرَّبْرِ إِنَّمَا

¹⁾ L. Studien über Tanchûm Jerûschalmi (Leipzig 1870)
ezimû munkám arab szövegeit 5. lap. 4. jegyzet.

²⁾ Arról híres, hogy már Muhammed fellépése előtt tiltotta meg az
araboknak a borivást; 33 fia volt. Lásd bővebben Abulfedâ Aunales
I. p. ۳۹۹. Hamâsa p. ۳۷۹, ۹۹۵.

قَالَهُ فِيهِ لِسُودِيهِ فِي قَوْمِهِ بِالذَّبِّ عَنْ حَرِيْبِهِمْ وَبَدَلِيهِ رِفْدَهُ
لَهُمُ الْاَقْرَى اِنْ عَامِرَ بْنَ الطَّفَيْلِ¹⁾ كَانَ فِي اَشْرَفِ بَطْنِ
مَنْ فُرَيْشٍ يَقُولُ

وَإِنِّي وَإِنْ كُنْتُ أَبْنُ سَيِّدِ عَامِرٍ * وَفَارِسَهَا الْمَشْهُورَ فِي كُلِّ مَوْكِبٍ
فَمَا سَوَّدْتَنِي عَامِرٌ عَنْ وَرَائِهِ * أَبِي اللَّهِ أَنْ أَسْمُو بِأُمَّ وَلَا أَبٍ
وَلِكِنِّي أَحْبَبِي حَمَاهَا وَأَتَّقِي * إِذَاهَا وَأَرْمِي مَنْ رَمَاهَا بَمَنْكِبٍ
وَقَالَ آخَرٌ²⁾ فِي الْمَعْنَى

إِنَّا وَإِنْ كَرُمْتَ أَوَائِلُنَا * لَسْنَا عَلَى الْأَحْسَابِ نَتَكَلُّ
ذُبْنِي كَمَا كَانَتْ أَوَائِلُنَا * تَبْنِي وَتَفْعَلُ مِثْلَمَا فَعَلُوا

وَقَالَ قَسَّ بْنَ سَاعِدَةَ³⁾ لِأَفْضِيَيْنَ بَيْنَ الْعَرَبِ بِفَضِيَّةٍ لَمْ
يَقْضِ أَحَدٌ قَبْلِي وَلَا يَرُدُّهَا أَحَدٌ بَعْدِي أَيَّمَا رَجُلٍ رَمَى رَجُلًا
بِمَلَامَةٍ دُونَهَا كَرَمٌ فَلَا نُومَ عَلَيْهِ وَأَيَّمَا رَجُلٍ آدَعَى كَرَمًا
دُونَهُ نُومٌ فَلَا كَرَمَ لَهُ وَمِثْلُهُ قَوْلُ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كُلُّ كَرَمٍ
دُونَهُ نُومٌ فَاللُّومُ أَوْلَى بِهِ وَكُلُّ لُومٍ دُونَهُ كَرَمٌ فَالْكَرَمُ أَوْلَى بِهِ
تَعْنِي بِقَوْلِهَا أَنْ أَوْلَى الْأَشْيَاءِ بِالْإِنْسَانِ طَبَائِعُ نَفْسِهِ وَخِصَالُهَا

¹⁾ Muhammed kortársa és haláláig ellensége; a muhammedán legenda szerint Muhammed átka okozta halálát. Hamza Ispahâni p. 145.

²⁾ L. Hamása p. ۷۷۲, hol mint költő említettek al-Mutawakkil

al-Leitî; de az első verssor következőképen: لَسْنَا وَإِنْ أَحْسَابِنَا

كُرُمْتَ يَوْمًا عَلَى الْأَحْسَابِ s a t. Épen így idéztetik ezen vers Ibn Kihâkân-nál (Bülaki kiadás) p. 1۹۲.

³⁾ Ékesszólásáról híres arab.

فَاذَا كَرَّمْتَ فَلَا يَضُرُّهُ لَوْمٌ أَوْلَيْتَهُ وَإِذَا لَوْمَتْ فَلَا يَنْفَعُهُ كَرْمٌ
أَوْلَيْتَهُ وَقَالَ الشَّاعِرُ¹⁾

نَفْسٌ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامًا * وَعَلَّمْتَهُ الْكُرَّ وَالِإِقْدَامَا

وَصَيَّرْتَهُ مَلِكًا هُمَامًا²⁾ وقال آخَرُ

مَالِي عَقْلِي وَهَمْنِي حَسْبِي * مَا أَنَا مَوْلى وَلَا أَنَا عَرَبِي

إِنْ أَنتَمِي مُنْتَمٍ إِلَى أَحَدٍ * فَأَيَّتِي مُنْتَمٍ إِلَى أُدْبِي

وَتَكَلَّمَ رَجُلٌ عِنْدَ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ بِكَلَامٍ ذَهَبَ فِيهِ
نُذْرٌ مَدَّهَبٍ فَأَعْجَبَ عَبْدَ الْمَلِكِ مَا سَمِعَ مِنْهُ فَقَالَ أَبُو
مَنْ أَنْتَ قَالَ أَبُو نَفْسِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَلتَى نَلْتُ
بِهَا هَذَا الْمُقْعَدَ مِنْكَ قَالَ صَدَقْتَ ، وَقَالَ النَّبِيُّ عَمَ حَسَبِ
الرَّجُلِ مَالُهُ وَدِينُهُ وَكَرْمُهُ ، قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِنْ كَانَ لَكَ
مَالٌ فَلَكَ حَسَبٌ وَإِنْ كَانَ لَكَ دِينٌ فَلَكَ كَرْمٌ ، وَمَا رَأَيْتُ
أَعْجَبَ مِنْ أَبِي قُنَيْبَةَ فِي كِتَابِ تَفْضِيلِ الْعَرَبِ إِنَّهُ ذَهَبَ
فِيهِ كُلُّ مَدَّهَبٍ مِنْ فَضَائِلِ الْعَرَبِ ثُمَّ خَتَمَ كِتَابَهُ بِمَدَّهَبٍ

¹⁾ Az idézett versek költője a híres an-Nāhigá-ad Dubjāni, I. Ahlwardt, the Divans of the six ancient Arabic poets p. 1v. (Appendix XLVIII nr.)

²⁾ V. ö. Harîrî p. 24v (1. kiadás comment.) Innét van, hogy oly ember, ki önrédeme által lett tekintélyes férfivá عِصَامِي azaz: 'Isām--téle embernek neveztetett. (I. Ibn at-Tiḫṭikā al-Fachrî (ed. Ahlwardt 1860) p. 9. وَصِفَ إِذَا أَدْبِي قَالَ الْعَسْجِدِيُّ كَانَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ إِذَا وَصِفَ ۹۰ عندہ انسانٌ يقول هو عِصَامِي أم عِصَامِي فان قيل له هو عِصَامِي نَبَلٌ فِي عَيْنِهِ وَإِنْ قِيلَ لَهُ عِصَامِي لَمْ يَكْتَرِثْ بِهِ

الشُّعُوبِيَّةَ فَذَقَصَ فِي آخِرِهِ كُذِّمًا بَنَى فِي أَوَّلِهِ فَقَالَ فِي آخِرِ
 كَلَامِهِ وَأَعْدَلُ الْقَوْلِ عِنْدِي أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ لِأَبٍ وَأُمَّ
 خَلِقُوا مِنْ تُرَابٍ وَأُعِيدُوا إِلَى التُّرَابِ وَجَرُوا فِي هُجْرَى الْبَوْلِ
 وَطَرَا عَلَى الْأَقْدَارِ فَهَذَا تَسْبُهِمُ الْأَعْلَى يُرْفَعُ بِهِ أَهْلُ الْعُقُولِ
 عَنِ النَّعْطِيمِ وَالْحَخْرِ بِالْآبَاءِ ثُمَّ إِلَى اللَّهِ مَرْجَعُهُمْ فَتَنْقَطِعُ
 الْأَنْسَابُ وَتُبْطَلُ الْأَحْسَابُ إِلَّا مَنْ كَانَ حَسَبَهُ التَّقْوَى وَكَانَتْ
 مَأْنَتُهُ طَاعَةَ اللَّهِ ، قَالَتْ الشُّعُوبِيَّةُ إِنَّمَا كَانَتْ الْعَرَبُ فِي
 الْجَاهِلِيَّةِ يَنْكُحُ بَعْضُهُمْ نِسَاءَ بَعْضٍ فِي غَارَاتِهِمْ بِلَا عَقْدِ
 النِّكَاحِ وَلَا أَسْتَبْرَاءٍ مِنْ طَمَئٍ فَكَيْفَ يَدْرِي أَحَدُهُمْ مَنْ
 أَبُوهُ وَقَدْ فَخَرَ الْفَرَزْدَقُ بِبَنِي صَبَّةَ يَبْتَرُونَ الْعِيَالَ فِي
 حُرُوبِهِمْ فِي سَبِيَّةٍ سَبَّوْهَا مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ
 فَظَلَّتْ فَظَلُّوا يَرْكَبُونَ هَبِيرَهَا * وَلَيْسَ لَهُمْ إِلَّا عَوَالِيهَا سَتْرُ
 وَالْهَبِيرُ الْمُظْمِئُ مِنَ الْأَرْضِ وَإِنَّمَا أَرَادَ هَاهُنَا فَرَجَهَا وَهُوَ
 الْقَائِلُ فِي بَعْضِ مَا يَتَخَرَّرُ بِهِ
 وَمِنَّا التَّمِيمِيُّ الَّذِي قَامَ إِبْرَهُ * ثَلَاثِينَ يَوْمًا ثُمَّ زَادَهَا عَشْرًا

II.

Ibn Chaldûn: Kitâb-al-îbar wa Diwân-al-mubtada w'al-
 chabar fî ajjâm-al-'arab w'al-'agam w'al-barbar.

(Leideni kézirat a Warnerféle gyűjteményből Nr. 1350)

وَسُئِلَ مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الرَّجُلِ يَرْفَعُ نَسَبَهُ إِلَى
 آدَمَ فَكَّرَهُ ذَلِكَ وَقَالَ مِنْ أَيْنَ يَعْلَمُ ذَلِكَ فَقِيلَ لَهُ غَالِي
 إِسْمَاعِيلُ فَانْكُرْ ذَلِكَ وَقَالَ مَنْ يُخْبِرُهُ بِهِ وَكَرِهَ أَيْضًا أَنْ

يُرْجَعُ فِي أَنْسَابِ الْأَنْبِيَاءِ مِثْلَ أَنْ يُقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ فُلَانٍ
 وَقَالَ مَنْ يُخْبِرُهُ بِهِ وَعَلَى هَذَا رَجَعَ كَثِيرٌ مِنْ عُلَمَاءِ السَّلَفِ ،
 وَكَانَ بَعْضُهُمْ إِذَا تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ
 لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ¹⁾ قَالَ كَذَبَ النَّسَابُونَ وَأَحْتَجُّوا أَيْضًا
 بِحَدِيثِ أَبِي عَبَّاسٍ أَنَّهُ صَلَعَمَ لَمَّا بَلَغَ نَسَبَهُ الْكَرِيمِ
 إِلَى عَدْنَانَ قَالَ مِنْ هَهُنَا كَذَبَ النَّسَابُونَ وَأَحْتَجُّوا أَيْضًا
 بِمَا ثَبَتَ فِيهِ أَنَّهُ عَلِمَ لَا يَنْفَعُ وَجَهَالَةٌ لَا تَضُرُّ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ
 مِنَ الْإِسْنِدِ لَالَاتٍ وَذَهَبَ كَثِيرٌ مِنْ أَئِمَّةِ الْكَلْبِيِّينَ وَالْفُقَهَاءِ
 مِثْلَ أَبِي إِسْحَاقَ وَالطَّبْرِيِّ وَالْبُخَارِيِّ إِلَى جَوَازِ الرَّفْعِ فِي
 الْأَنْسَابِ وَلَمْ يَكْرَهُوهُ مُحْتَجِّينَ بِعَمَلِ النَّسَابِ فَقَدْ كَانَ
 أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْسَبَ قُرَيْشٍ لِقُرَيْشٍ وَمُضَرَ
 بَدَلًا وَلِسَائِرِ الْعَرَبِ وَكَانَ أَبُو عَبَّاسٍ وَجَبَّارُ بْنُ مَعْصَمٍ
 وَعَقِيلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَكَانَ مِنْ بَعْدِهِمْ أَبُو شَهَابٍ
 وَالرَّهْرِيُّ وَأَبْنُ سِيرِينَ وَكَثِيرٌ مِنَ التَّابِعِينَ²⁾
 وَالْحَقُّ فِي الْبَابِ أَنْ كُلَّ وَاحِدٍ مِنَ الْمَذْهَبَيْنِ لَيْسَ عَلَى
 إِطْلَاقِهِ بَأَنَّ الْأَنْسَابَ الْقَرِيبَةَ الَّتِي يُمَكِّنُ التَّوَصُّدَ إِلَى
 مَعْرِفَتِهَا لِأَيُّظُرُ الْإِسْتِغَالَ بِهَا لِدَعْوَى الْحَاجَةِ إِلَيْهَا فِي
 الْأُمُورِ الشَّرْعِيَّةِ مِنَ التَّعْصِيبِ وَالْوِلَايَةِ الْعَائِلَةِ وَغَرَضُ
 الْإِيمَانِ بِمَعْرِفَةِ النَّبِيِّ صَلَعَمَ وَنَسَبِ الْحِلَافَةِ وَالتَّفَرُّقَةِ بَيْنَ
 الْعَجْمِ وَالْعَرَبِ فِي التَّجْرِيَّةِ وَالْإِسْتِرْقَاقِ عِنْدَ مَنْ يَشْتَرِطُ

1) Sura XIV. v. 10.

2) Itt felsorolása következik még egyéb tekintélyes tudósoknak, kik a genealogiát helyezték.

ذلك كما مرّ ذلك كلُّه ، وفي الأمور العاديّة ايضاً حيث
تَثُبَّتْ به الحِمْيَةُ الطَّبِيعِيَّةُ الَّتِي تَكُونُ بِهَا المُنَابَعَةُ¹⁾
والمُطَالَبَةُ وَمَنْفَعَةُ ذلك في إِتَامَةِ المُلْكِ وَالدِّينِ طَاهِرَةً ،
وقد كَانَ صلعم واحْتَابُهُ يَنْتَسِبُونَ الى مُضَرٍّ وَيَتَسَاءَلُونَ عَنْ
ذلك وَرُويَ عَنْهُ صلعم أَنَّهُ قال تَعَلَّمُوا مِنْ أَدْسَائِكُمْ ما
تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ وهذا كُلُّهُ ظَاهِرٌ في النِّسَبِ القَرِيبِ
وَأَمَّا الأَنْسَابُ البَعِيدَةُ العَسِيرَةُ المُدْرَكَةُ الَّتِي لا يُوقَفُ عَلَيْهَا
إِلَّا بِالشَّوَاهِدِ وَالمُعَارَفَاتِ لِبُعْدِ الزَّمانِ وطُولِ الأَحْقَابِ او
لا يُوقَفُ عَلَيْهَا رَأْسًا لِدُرُوسِ الأَجْيَالِ فهذا قد يَنْبَغِي أَنْ
يَكُونَ لَهُ وَجْهٌ في الكَرَاهَةِ كما ذَهَبَ إِلَيْهِ مَنْ ذَهَبَ مِنْ
أَهْلِ العِلْمِ مِثْلَ مالِكٍ وَغَيْرِهِ لَأَنَّهُ يُشْغِلُ الإِنْسَانَ بِما لا
يُغْنِيهِ وهذا وَجْهٌ قَوْلِهِ صلعم فِيمَا بَعَدَ عَدْنانَ مِنْ هاهُنَا
كَذَبَ النَّسَابُونَ لِأَنَّهُا أَحْقَابٌ مُتَطَاوِلَةٌ وَمَعَارِفٌ دَارِسَةٌ لا
تَنْتَلِجُ الصُّدُورَ بِاليقِينِ في شَيْءٍ مِنْها مَعَ أَنَّ عِلْمَها لا
يَنْفَعُ وَجَهْلَها لا يَضُرُّ كما نُقِلَ وَاللَّهِ الهادِي الى الصَّوابِ ،

III.

a) A következő költeményét Buğeir-nak az al-'Ikd al farîd bécsi kéziratának három helyén találtam: I. fol. 189 recto; fol. 176 recto és II. fol. 195 recto:

زَعَمْتُمْ بَأَنَّ الهِنْدَ أَوْلادَ خِنْدِفٍ * وَبَيْنَكُمْ قُرْبَى وَبَيْنَ البَرابِرِ
وَدَيْلَمٍ مِنْ نَسْلِ بْنِ صَبَّةَ باسِلٍ * وَبِرْجَانَ مِنْ أَوْلادِ عَمْرٍو بْنِ عامِرِ

1) Cod. المدابحه

فَقَدْ صَارَ كُلُّ النَّاسِ أَوْلَادَ وَاحِدٍ * وَصَارُوا سَوَاءً فِي أَصُولِ الْعَنَاصِرِ
 بَنُو الْأَصْفَرِ الْأَمْلَاقِ أَكْرَمُ مِنْكُمْ * وَأَوْلَى بِقُرْبَانَا مُلْكُ الْأَكَابِرِ
 الْأَطْمَعُ فِي صِهْرِي دَعِيًّا جَاهِرًا * وَلَمْ نَرَ شَرًّا مِنْ دَعِيٍّ مُهَاجِرِ
 وَتَشَنُّمٌ لَوْمًا رَهْطُهُ وَقَبِيلُهُ * وَتَمَدَّحٌ جَهْلًا طَاهِرًا وَأَبْنٌ طَاهِرِ

b) Egy másik su'ûbita érzelmű költő al-Hasan b. Hâni a törzsek dicsekvését egy pár versben teszi nevetéssé: (ugyanazon kézirat I. fol. 189 vers), melyek azonban az előbbennek gondolatmenetével csaknem megegyeznek. Ez alkalommal megemlítem, hogy egy harmadik ibn Hâni nevű költővel (Abu-l-Kâsim Muḥammed b. Hâni) találkozunk a sí'iták tendentiosus költői között, kik költeményeikben a fatimida család politikája mellett korteskedtek. Ibn Hâni divánjából egy jelentékeny próbát közölt Kremer, a Zeitschr. d. deutschen morgenländischen Gesellschaft XXIV. kötetében p. 481—494. — Egy negyedik Ibn Hânî nevű andalusiai költő az arabok közt azáltal hirhedt, hogy eretnek és „a philosophusok tanaihoz hajlandósággal bíró ember“ volt. ¹⁾

A fent közlött költeménynek fordítása:

- „Azt gondoljátok, hogy Hind Chindif fiai közül való és hogy köztetek és a berberék között rokonság létezik;
 „Hogy Dejem Dabbának, a hősnek, ivadékai közé tartozik, és hogy Burgân 'Amr b. Amirtól származik.
 „(Mi pedig azt gondoljuk, hogy) minden ember csak egy családból való, és hogy mindnyájan egyenlők az eredeti kutfő tekintetében.

¹⁾ Ibn Challikân Vitae illustrium virorum ed. Wüstenfeld VII p. 9. Nr. 679 „Divánja igen terjedelmes; ha nem volna azon sajátága, hogy szerfölött dicsér és hogy a hitetlenséghez mértéken túl hajlandó, „akkor ezen gyűjtemény a legszebb divánok közé tartoznék. Nincs a „nyugatiak (maghrebinek) között más hozzá fogható költő, sem az előtte „sem az utána élők között; ő egyáltalában véve köztük a legnagyobb „költő; körülbelül olyan helyet foglal el a nyugati iszlámban, a milyent al-„Mutanabbî keleten, kinek különben is kortársa volt“ (meghalt 354 H.)

- „A Banu-l-aşfar és királyaik nemesebbek mint ti, és a Chosruk érdemesebbek a mi rokonságunkra mint ti.
 „Hát vágyódjam-e egy szentelen követelő rokonsága után, és ne tartsuk-e ártalmasnak inkább a követelő sógorságát?
 „De te gyalázod törzsedet és családodat, és csak elvétve dicséred néha a tisztátés a tisztának fiát.“

IV.

Ibn Ja'ís kommentárjából az-Zamachşarî „al-Mufaşşal“ czimü grammatikai munkájához.

(A lipcsei egyetemi könyvtár kézirata; Ref. nr. 72.)

[A következő szövegdarabot dr. Jahn Gusztáv berlini barátomnak köszönöm, ki az egész kézirat kiadásával foglalkozik.]

الشُّعُوبِيَّةُ بَضْمٌ الشِّينِ قَوْمٌ يُصَعَّرُونَ شَانَ الْعَرَبِ وَهُمْ
 مَنَسُوبٌ إِلَى الشُّعُوبِ وَهُوَ جَمْعُ شَعْبٍ وَهُوَ مَا تَشَعَّبَ مِنْ
 قَبَائِلِ الْعَرَبِ وَالْجَمِّ وَنَظِيرُهُ مِنَ النَّسْبِ إِلَى الْجَمْعِ قَوْلُهُمْ
 أَبْنَاؤُنِي فِي النَّسْبِ إِلَى أَبْنَاءِ فَارِسٍ وَقِيلَ سُمُّوا بِذَلِكَ لِتَعَلُّقِهِمْ
 بِظَاهِرِ قَوْلِهِ تَعَالَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ وَقَالَ ابْنُ
 هُبَيْرَةَ فِي الْحَكَمِ غَلَبَتِ الشُّعُوبِيَّةُ بَلْفِظِ الْجَمْعِ عَلَى جِدْلِ
 مِنَ الْجَمِّ حَتَّى قِيلَ لِحَنْتَفِرَ أَمْرَ الْعَرَبِ شُعُوبِيٌّ وَإِنْ لَمْ
 يَكُنْ مِنْهُمْ وَأَضَافُوا إِلَى الْجَمْعِ لِعَلْبَتِهِ عَلَى الْجِدْلِ الْوَاحِدِ
 كَقَوْلِهِمْ أَنْصَارِيٌّ

„As-Su'ûbijjâ“nak neveztetik egy felekezetet, mely az arabok értékét kicsinyli. Ezen név (as-Su'ûbijja) الشُّعُوبِ

szóából való relativ névalak (نَسَبَة), mely szó شَعْبٌ-nak több-
 „bes számát jelöli, azaz: „a mi az arabok és nem-arabok
 „törzseiből szétágazott.“ Hasonló többesszámú névalakból
 „kiinduló relativképzés: „abnâviyyun“ (أَبْنَاءٌ-ból.¹⁾) Néme-
 „lyek azt állítják, hogy ezen felekezet azért neveztetik as-
 „sû'ûbiyyának, mert e koránmondathoz: „és csináltunk
 „belőletek nemzetiségeket és néptörzseket“ külső értelmé-
 „hez ragaszkodnak.²⁾ Ibn Hubaira így szól al-Muḥkam
 „czimű munkájában: a sū'ûbiyya elnevezés ezen többes-
 „számú alakjában a nem-arabok egy nemzedékéről szokott
 „túlnyomóan használtatni, úgy hogy aztán minden ember,
 „ki az arabokat megveti, شُعْبِيٌّ-nak neveztetik, habár szo-
 „rosan véve nem is tartoznék hozzájuk.³⁾ Hogy pedig a
 „relativ név a többesszámú alakból képezetett, az épen

¹⁾ الأَبْنَاءُ neve azon nemaraboknak, kik Jemen-ben laktak; a
 szerző által felhozott أَبْنَاوِيٌّ n kívül az egyesszámból is lehet a relativ
 alakot képezni, így: بَنَوِيٌّ

²⁾ Sūra XLIX v. 13. Azért t. i. mert ezen versben a شُعُوب
 (azaz = nemarab) nemzetiségek) a قَبَائِل (azaz arab törzsek) előtt említ-
 tetnek, amazokat tényleg előbbrevalóknak állítják. L. a Kâmus szótár
 török fordítását, hol a kommentátor így szól: شارح دیر که بر طائفه
 وار در که عجمی عرب او زره ترجیح ایدر لر زیرا اشبو
 وجعلنا کم شعوباً وقبائل الآیة نظم کریمنده شعوبدن
 مراد عجم وقبائلدن مراد عرب اولمغله عجم عرب او زره
 تقدیم اولنمشدر بو جهتله اول طائفه به شعوبیه اطلاق
 اولنور

³⁾ Azaz: ha nem is élne ezen ember épen azon korszakban, midőn
 az iskola keletkezett és működött. Hogy mikor volt ezen korszak?
 azt értekezésünk 37. k k. lapján mutattuk ki.

„azért történt, mert ezen felekezet egy korszakban volt „túlnyomóan képviselve, a mint pl. hasonló oknál fogva „mondjuk ^١أَنْصَارِيَّ.“

1) Al-Anšār, azaz: a segítők, így nevezettek Muḥammednek Medinabeli kortársai közül azok, kik a próphétának Mekkában üldözött ügyét felkarolták. Ha azt akarom mondani: „oly ember, ki az Anšār közül való“ akkor, ámbár anšār többszámú alak, és az arab grammatikusok szerint a többszámú alak a نَسَبَهُ képezése előtt visszavezetetik egyesszámúra, mégis mivel أَنْصَار itt egy egész testület neve, úgy tárgyalatik mintha egy törzsnek neve volna. Hasonlólag vagyunk a szerző szerint a شُعُوبِيَّ-val, mely szintén شُعُوب többszámú alakra megy vissza. V. ö. az-Zamachšarī, Mufaššal ed. Broch p. 42 وَأَمَّا الْأَنْصَارِيُّ وَالْأَنْبَارِيُّ وَالْأَعْرَابِيُّ فَلَجَرِيهَا حُجْرِي الْقَبَائِلِ كَأَنْبَارِيٍّ وَضِبَائِيٍّ وَكَلَابِيٍّ وَمِنْهُ الْمَعَارِيِيُّ وَالْمَدَائِنِيُّ mely utóbbi többszámú nevek épen egy mint a törzsek nevei gyűfoglalmat képviselnek. Harīrī (Durrat al-ġawwāš ed. Thorbecke) p. 103 az أَنْصَارِيَّ-féle nisbát-t kivételesnek tartja فَاَمَّا قَوْلُهُمْ فِي النَّسَبِ إِلَى الْأَنْصَارِ الْأَنْصَارِيُّ فَانَّهُ شَدَّ عَنْ أَصْلِهِ وَالشَّادُّ لَا يُعْتَدُّ بِهِ

Jegyzet. E dolgozat már régen fel volt olvasva a M. T. Akad. nyelv- és széptudományi osztálya előtt, midőn Kremer új munkácskája „Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des Islam“ (Lipscse 1873) jelent meg. E munkának 65—66. lapján szintén közölve van a Kitáb al İkd kéziratából egy részlet; ugyanaz, mely szöveg-melléleteink között I. b alatt (52—4. lapon) szerepel. Mindenki könnyen beláthatja, hogy e darabot Kremertől függetlenül használtam fel. Azért, és mert dolgozatomat oly alakban akartam meghagyni, a mint az akademiához beadott, nem szakítottam meg a szövegek összefüggését, és ezen a felolvasás és kinyomatás idejé között másutt is megjelent darabkát meghagytam a maga helyén. G. I.

54. lap. 6. sor kk. — V. ö. Já kû t III p. 138, 5 kk.